

Styrelsen för _____
PSYKOLOGISKT FÖRSVAR

Sanning eller konsekvens

Marja Åkerström
MEDDELANDE 155

Sanning eller konsekvens

*Argument och perspektiv i mediedebatten
under 1998 och 1999 om den svenska
underrättelse- och säkerhetstjänstens
personalkontroller*

Marja Åkerström

Utgiven av Styrelsen för psykologiskt försvar
ISSN 1401-2357
Stockholm, 2000
Omslag: Pressens Bild

INNEHÅLL

SPFs förord	5
Författarens förord	7
Inledning	9
Problem	9
Frågeställningar, syfte och avgränsningar	12
Personalkontroll, registerkontroll och åsiktsregistrering	12
Tidsanda och hotbilder	14
Slutet av 1940-talet	15
Slutet av 1960-talet	17
Slutet av 1990-talet	18
Utredningar under senare år	21
Studiens uppläggning och genomförande	23
Resultat	27
Mediematerialets demografi	27
Insändarartiklar	
Debattartiklar	
Ledarartiklar	
Övrigt redaktionellt material	
Kvalitativ analys	29
Åsiktsregistrering eller inte	
Offer	
Misstro, lögn och lagbrott	
”SÄPO såg spöken”	
I kölvattnet	
Öppenhet eller slutenhet	
Valet 1998	
Sanning eller konsekvens	
Framtidstro eller uppgivenhet	
Avslutande diskussion	50
Summary	55
Litteratur och referenser	58
Bilaga	60
SPFs senaste rapporter och meddelanden	61

SPFs FÖRORD

Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF) har under en följd av år bedrivit forskning och studier på samhällskommunikationens område. Syftet med dessa studier är att belysa hur det kommunikativa samspelet mellan myndigheter, medier och medborgare fungerar främst i samband med samhällsstörningar men också under ostörda förhållanden.

Från tid till annan händer det att stora och principiellt viktiga frågor av olika skäl blir föremål för uppmärksamhet och debatt i svenska medier. En fråga som fick massmedialt utrymme – inte minst under 1998 års valrörelse – gällde den svenska säkerhets- och underrättelsetjänstens personalkontroller och åsiktsregistrering under det "Kalla krigets" dagar. Frågan ligger i gränzonen mellan grundläggande demokratiska friheter och demokratins möjligheter till självförsvar och gränserna för detta, dvs. där principer om yttrande- och åsiktsfrihet ställs mot ett övergripande samhällsintresse.

En seriös mediehantering av frågor av detta slag utgör ett viktigt led i den debatt som skall äga rum i en demokrati och förutsätter en samhällsdialog. En rad frågor inställer sig därmed. Förs debatten kring, i detta fall, åsiktsregistrering och personalkontroll med tanke på ämnets karaktär på det öppna och allsidiga sätt som den demokratiska dialogen förutsätter? Diskuteras frågan i dagsläget utifrån dagens värderingar eller utifrån de perspektiv som var det Kalla krigets? Vad handlar debatten om? Med vilka argument förs den? I vilka tidningar/etermedier och på vilka tidningssidor förs diskussionen? Vilka argument förs fram? Vilka kommer till tals och engagerar sig i debatten?

Det medborgerliga förtroendet för de samhälleliga institutionerna och de politiska företrädarna är avgörande för demokratins tillstånd. De medborgare som är engagerade i frågan kring personalkontroll och åsiktsregistrering är naturligtvis främst de som på ett eller annat sätt känner sig berörda av företeelsen i fråga. Något svar på frågan huruvida befolkningen i stort har engagerat sig i eller följt den debatt som fördes ges dock inte i denna studie.

Jag vill tacka fil mag Marja Åkerström vid Lunds universitet för denna intressanta studie som belyser aspekter på hur medier förhåller sig till en enskild och viktig samhällsfråga. Tack också till docent Roland Nordlund för värdefulla synpunkter under arbetets gång.

Göran Stütz

Forskningschef, SPF

FÖRFATTARENS FÖRORD

I denna studie undersöker jag hur debatten gällande den uppmärksammas frågan kring den svenska underrättelse- och säkerhetstjänstens personalkontroller och åsiktsregistrering förts i svenska medier under 1998 och 1999.

Personalkontrollen av svenska medborgare har visat sig vara en het och laddad debattfråga. Debatten kring personalkontroll och åsiktsregistrering har i och för sig pågått, med varierande intensitet, under flera decennier. Ämnet har nämligen en tidlös hög relevans då det knyter an till frågor som rör den enskilde personens integritet och till de medborgerliga fri- och rättigheterna. En del olika händelser har under de senaste två åren givit upphov till att frågan ånyo har hamnat i fokus i den svenska mediedebatten. Syftet med denna studie är att belysa den explicita samt implicita argumentation som använts idag i relation till dels den svenska lagstiftningen, dels de historiska och skiftande politiska omständigheter som omgärdat och omgärdar frågan. Genom att lyfta fram de ämnesområden, argument och den sinnesstämning som kommer till uttryck i denna mediepolemik tydliggörs förhoppningsvis relationen mellan myndigheter, medier och den grupp medborgare som engagerar sig i frågan.

Studien syftar också till att försöka belysa vilka perspektiv eller referensramar journalister och övriga skribenter utgår ifrån när de debatterar.

Arbetet har varit i högsta grad stimulerande även om jag tidvis, medveten om att jag beträtt minerad mark, tvivlat på min förmåga att angripa ett ämne som är så känsloladdat och intimt förknippat med den svenska demokratins nutidshistoria och dilemman.

Jag vill varmt tacka min handledare i denna studie, docent Gunilla Jarlbro, vid Lunds universitet för hennes många kritiska läsningar av texten och för den energi och uppmuntran med vilken hon stöttat mig under arbetets framväxt. Jag vill också rikta ett tack till avdelningsdirektör, fil dr Eva Block och den övriga personalen vid Arkivet för ljud och bild för assistans vid sökningen av etermediematerialet.

Studien har initierats av Styrelsen för psykologiskt försvar och jag vill särskilt tacka SPFs forskningschef Göran Stütz och docent Roland Nordlund för det stöd och för alla de värdefulla synpunkter och tips som de vänligen och ideligen har försett mig med under arbetets gång.

Lund i juli 2000

Marja Åkerström

INLEDNING

En återkommande tvistefråga i den svenska demokratins nutidshistoria, såväl under det Kalla krigets dagar som under senare år, är hur de i lag stadgade principerna om öppenhet och åsiktsfrihet å ena sidan och värnandet av rikets säkerhet å den andra sidan bör förhålla sig till varandra?

När är det lättast och när är det svårast att tolka och tillämpa den svenska lagstiftningen i dessa avseenden? Svaret är naturligtvis att de svåraste vägvalen görs när lagstiftningen *verkligen prövas*, dvs sätts på prov i samband med olika uppkomna samhällsliga situationer eller händelser, speciellt när två olika, men bägge nödvändiga förutsättningar för demokratin, kan sägas stå i strid med varandra. Tanken med den svenska lagstiftningen och anledningen till att lagarna stiftats är att de ska utgöra ett skydd och också kunna visa vägen just i de situationer då det kan anses vara *svårast* att välja väg.

Medborgares, myndigheters och mediers handlande i sådana situationer avgör och visar *om* den svenska lagstiftningen verkligen följs och *på vilka sätt* lagstiftningen tolkas och tillämpas; alltså vilka prioriteringar som görs inom denna. Oavsett hur man väljer att tolka och tillämpa den svenska lagstiftningen finns det för varje handlande i endera riktningen ett antal argument vilka kommer till uttryck i mediedebatten och som antingen stöder eller förkastar handlingen i fråga.

I denna studie undersöks hur debatten kring den uppmärksammade frågan om den svenska underrättelse- och säkerhetstjänstens personalkontroller och åsiktsregistrering, och därtill demokratins möjligheter till självför-

svar, förts i svenska medier under 1998 och 1999. Vad handlar debatten egentligen om? Utifrån vilka perspektiv och med vilka argument förs debatten? Hur speglas relationerna och samspelet mellan den grupp av medborgare, de myndigheter och medier som uttalar sig i mediematerialet? Vad signalerar mediematerialet gällande det svenska debattklimatet i den här frågan? Avspeglar sig den svenska demokratins rätt till självförsvar i den förda debatten?

Problem

Personalkontrollen av svenska medborgare har visat sig vara en het och laddad debattfråga. Antalet insändar-, debatt- och ledartiklar är relativt stort i denna studie. Även det övriga redaktionella mediematerialet karakteriseras i hög grad av ett *affektivt förhållnings-sätt till frågan*.

Ämnet har hög relevans eftersom det knyter an till frågor som rör den enskilde personens integritet och till de medborgerliga fri- och rättigheterna. Sverige har ett demokratiskt statsskick vilket formellt garanteras i den svenska lagstiftningen och befästs i olika institutioner. I ett demokratiskt samhälle som det svenska krävs det å ena sidan att det finns institutioner, organisationer och medborgare som garanterar och försvarar demokratin och därmed medborgerliga fri- och rättigheter, men det krävs å andra sidan också institutioner som har till uppgift att värna och skydda samhället genom att uppmärksamma och följa hot – både inre och yttre – mot demokratins fortlevnad. Förhållandet mellan de båda, för

demokratin, nödvändiga förutsättningarna är föränderligt och kan emellanåt, vilket nämndes inledningsvis, stå i strid med varandra, beroende på bland annat förändrade hotbilder. Sovjetunionens sönderfall har exempelvis givit upphov till en ny geopolitisk situation som i en rad avseenden förändrat bedömningen och hotbilden av den svenska säkerhetspolitiska situationen (Rapport till regeringen av Registernämnden beslutad den 16 december 1998, se avsnittet *Tidsanda och hotbilder*).

Mediernas roll är betydelsefull i sammanhanget. Medierna är en integrerad del av det svenska samhället och kulturen, och människors kunskaper och erfarenheter får nog i hög grad sägas vara närda av medier (Nohrstedt & Nordlund, 1993). Väldigt få människor har direkta, självupplevda erfarenheter av olika omvärldshändelser, utan får istället lita till andrahandskällor, och då oftast *den medierade bilden*. Medierna har då en *länkande funktion i samhället* mellan exempelvis medborgare och myndigheter (Nordlund, 1996).

Medierna kan per definition fungera som språkrör eller *förmedlare av information* för olika sändare, vilket är fallet i insändar- och debattartiklar där skribenten själv uttrycker sig. Genom tidningars debatt- och insändarsidor eller etermediers debattprogram fungerar medierna dessutom som *diskussionsfora*.

Mediers förmedlande funktion i samhället kan även komma till uttryck genom att journalisten endast *kommenterar ett skeende*. Journalister kan å andra sidan inta ett *granskande förhållningssätt* till en viss verksamhet i samhället (Nohrstedt, 1994, Nohrstedt & Ekström, 1994). Vid undersökningar av journalistkårens syn på mediernas främsta uppgift i samhället (Hadenius & Weibull, 1999:353 ff) har det visat sig att majoriteten av journalister anser att den granskande rollen är central och ligger närmast det journalistiska idealet.

Men journalistkåren är samtidigt medveten om att det är svårt att nå upp till idealet. Journalister anses, enligt Hadenius och Weibull (1999:327), vara kritiska och skeptiska, men också relativt lätta att manipulera.

Medierna har en *opinionsbildande roll* i samhället (Asp, 1997, Petersson, 1996). Mediernas hantering av olika händelser och frågeställningar är därför viktigt att studera och hanteringen kan styras av bland annat nyhetsvärderingar, redaktioners policies och nyhetsformat. Mediers urval (dvs. gallring av material) och bearbetning av stoffet är också betydelsefull för mottagarens tolkning av en viss problematik (Lull, 1995:6 ff). Mediematerialet kan bearbetas och presenteras på ett vinklat sätt genom att till exempel endast den ena partens vokabulär används eller genom att *en aspekt* av en viss problematik sätts i centrum. Även om dagens medieforskning i högre grad än tidigare utgår från att individen är aktiv, selektiv och tolkande i sitt förhållningssätt till (medierade) budskap (Severin & Tankard, 1997) så sker tolkningen och selekteringen trots allt inom ramen för det mediematerial som finns att tillgå (Lull, 1995:6 ff). Med tanke på att journalister dels har en opinionsbildande roll i samhället, dels betonar det granskande journalistiska idealet, som de samtidigt sägs ha svårt att uppnå, blir det betydelsefullt att försöka belysa hur principiellt viktiga ämnen, i det här fallet frågor kring personalkontroll och åsiktsregistrering, hanterats i medierna.

Genom medier kan vissa *ideologier*, enligt Lull (1995:6ff) spridas och förstärkas. Ideologier kan beskrivas som en samling värden, preferenser, orienteringar och förutfattade meningar. Ideologier kan vara grundade i fakta eller inte, de kan vara homogena och logiskt konsekventa eller inte, och så vidare. På en storskalig samhällelig nivå refererar termen ideologi i regel till information och soci-

al makt i politisk-ekonomiska sammanhang. Ideologi handlar då om specifika tankesätt som via olika kanaler förs fram av dem som har makt att göra detta (ibid: 6 ff). Då makten att nå ut inte sägs vara jämt fördelad, utan i regel ofta är koncentrerad till en liten informationselit, talar man därför om en dominerande ideologi. Informationselitens makt anses inte med nödvändighet vara avhängig traditionella maktmedel som t ex militär eller politisk makt utan kommer istället ur det faktum att de sägs kunna styra över kommunikationen. Ideologier anses alltså vara mäktiga när de kan spridas. Vissa ideologiska element kan, när de sprids via medier, förstärkas och på sikt legitimeras.

Ideologier är emellertid föränderliga. Synen på vad som är normalt eller riktigt förändras efterhand (se t ex Falkheimer & Mithander, 1999). Frågan är om inte till exempel synen på köttätande kontra veganism har förändrats under årens lopp eller om exempelvis toleransen för homosexuella i Sverige kan sägas ha ökat under senare år?

När det gäller synen på personalkontroll och åsiktsregistrering är det inte omöjligt att det skett en viss generell *ideologiförskjutning* med tanke på att bland annat tidsandan och hotbilderna förändrats sedan det Kalla krigets dagar (se *Tidsanda och hotbilder*). En annan fråga som då kan infinna sig gällande personalkontroll och åsiktsregistrering, är om tidigare samhällliga förhållanden av journalister och andra skribenter hanteras utifrån ett nutida perspektiv? Bör inte mediernas hantering av medborgares, myndigheters och politikernas handlande rimligen sättas in i sitt rätta tidssammanhang, dvs i någon mån försöka bedömas utifrån de förhållanden som då ansågs vara gällande, för att kunna möta kravet på sann information så som det anges i Regeringsformens andra kapitel? Och har detta då gjorts?

Enligt bl a Kent Asp (1990, 1997) styrs medierna av den så kallade mediologiken som sägs ge en viss förståelse för hur den moderna journalistiken konstrueras och som innebär att mediernas bevakning är relativt förutsägbar. Enligt Asp "finns" därför de flesta nyheter oftast *innan* de faktiskt har hänt, och vissa nyheter är inte nyheter, utan en ny skildring av en gammal händelse. Den massmediala rapporteringen och debatten kring den svenska underrättelse- och säkerhetstjänstens personalkontroller och åsiktsregistrering behandlar bl a det Kalla krigets dagar och kretsar därför delvis kring just *gamla händelser* eller *påstådda händelser* och en del av dessa har ändå presenterats som dagsaktuella nyheter.

Vissa händelser och frågeställningar når det så kallade *tröskelvärdet*, vilket innebär att när en händelse eller en tvistefråga väl etablerats som intressant nyhetsstoff, fortsätter den att vara det (Hadenius & Weibull, 1999). Tvistefrågan kring den svenska underrättelse- och säkerhetstjänstens personalkontroller har under lång tid uppmärksammats i svenska medier och kan rimligen sägas vara ett ämne som nått tröskelvärdet.

Debatten kring den svenska underrättelse- och säkerhetstjänstens personalkontroller och åsiktsregistrering kan då ses i ljuset av att det gäller:

- ett ämne som är intimt förknippat med demokratin men också med vissa dilemman vilket förmodligen gör att det är...
- ett *hett debattämne* eftersom demokratin kan beskrivas som en *dikotomi* som kräver vissa fri- och rättigheter och samtidigt ett *säkerhetsskydd* (se *Tidsanda och hotbilder*),
- ett *hett debattämne* vilket visar sig genom att de flesta skribenter har ett *affektivt förhållningssätt till frågan*,
- ett ämne som bl a presenteras och diskuteras

ras, dvs *äger rum i den medierade miljön*, vilket kräver en seriös och saklig medierapportering på grund av mediernas opinionsbildande verkan,

- ett ämnesområde som nått *tröskelvärdet*,
- ett ämne som till viss del *behandlar och presenterar gamla händelser och/eller påstådda händelser som nyheter*.

Mediernas framträdande funktion och betydelse för den samhälleliga dialogen mellan medborgare, myndigheter och medier, för människors bedömning och tolkning av omvärldshändelser kan sammantaget sägas leda till att medierna har ett stort ansvar för hur principiellt viktiga frågor hanteras. Problematiken kring personalkontroll och åsiktsregistrering kräver öppen, snabb, korrekt och trovärdig information och en konstruktiv dialog mellan medborgare, myndigheter och medier för att demokratin skall fungera (Nordlund, 1994 samt Petersson et al, 1998:17 ff).

Frågeställningar, syfte och avgränsningar

Studien behandlar debatten under 1998 och 1999 i svenska medier om den svenska underrättelse- och säkerhetstjänstens personalkontroller och åsiktsregistrering under framförallt den tidsperiod som kommit att benämnas det "Kalla krigets dagar". Studien tar sina utgångspunkter i demokratiperspektivet och medborgarnas rätt till öppen, snabb och trovärdig information så som det anges i Regeringsformens andra kapitel. Studiens primära frågeställningar är:

- Vilka ämnesområden debatteras och vilka argument används i mediematerialet kring personalkontroll och åsiktsregistrering?
- Utifrån vilka perspektiv argumenterar journalister och andra skribenter när de hante-

rar problematiken kring personalkontroll och åsiktsregistrering?

Syftet med studien är att lyfta fram och belysa den argumentation som använts idag kring personalkontroll och åsiktsregistrering i relation till dels den svenska lagstiftningen, dels de historiska och skiftande politiska omständigheter som tidigare omgärdat men också idag omgärdar frågan. Studien syftar också till att försöka belysa vilka perspektiv eller referensramar journalister och övriga skribenter utgår ifrån när de debatterar kring personalkontroll och åsiktsregistrering.

Analysen avser också att i någon mån försöka belysa hur relationerna och samspelet mellan de medborgare, myndigheter och medier som uttalar sig i mediematerialet speglas avseende olika aspekter kring personalkontroll och åsiktsregistrering såsom det framkommer i mediedebatten under 1998 och 1999.

Studien syftar däremot *inte* till att i saklig mening försöka utreda eller belysa vad den svenska säkerhets- och underrättelsetjänsten påstås ha gjort, inte heller om det som eventuellt har gjorts är eller har varit i överensstämmelse med gällande lagar och förordningar. Studien syftar heller inte till att försöka bedöma eller belysa lämpligheten med eller eventuella etiska aspekter kring personalkontroll och åsiktsregistrering.

Personalkontroll, registerkontroll och åsiktsregistrering

Mediematerialet som ligger till grund för studien visar att journalister och andra skribenter i vissa fall inte skiljer mellan begreppen *personalkontroll*, *registerkontroll* respektive *åsiktsregistrering* utan använder dessa liktydigt.

Begreppen har dock olika betydelser juridiskt sett då åsiktsregistrering enligt lag är

förbjuden i vårt land medan personalkontroll och registerkontroll är lagligt i vissa särskilda fall (se *Tidsanda och hotbilder*). Skillnaden mellan personalkontroll och registerkontroll hänför sig till den ändring som skett i lagstiftningen från och med den 1 juli 1996 genom införandet av Säkerhetsskyddslagen och Säkerhetsskyddsförordningen (Rapport till regeringen av Registernämnden beslutad den 16 december 1998, se *Tidsandan och hotbilder*). I denna studie kommer begreppet personalkontroll att avse såväl personalkontroll som registerkontroll eftersom bägge företeelserna är juridiskt legitima och eftersom det skulle bli alltför ohanterligt att genomgående använda alla tre begreppen.

Förutom de juridiska betydelseskillnaderna skulle det möjligen också kunna hävdas att det finns en starkare värdeladdning i ordet åsiktsregistrering än i begreppen personalkontroll respektive registerkontroll vilket möjligen skulle kunna innebära att journalisters och övriga skribenters ordval i mediernas

rapportering kan anses spela en viss roll vid läsarens tolkning av en artikel (Tolson, 1996).

Vid en del arbetsplatser i Sverige får befattningshavare, inom ramen för vissa så kallade skyddsklassade befattningar, ta del av sekretessbelagda uppgifter av betydelse för rikets säkerhet. Eftersom uppgifterna anses vara känsliga ur säkerhetssynpunkt tillämpas sålunda kontroll av personal som innehar skyddsklassade befattningar och som sålunda hanterar, ur säkerhetssynpunkt, känslig information (Rapport till regeringen av Registernämnden beslutad den 16 december 1998).

Även om språkbruket i föreliggande medie-material inte alltid visat sig vara korrekt eller konsekvent så grundar sig polemiken i denna fråga i stor utsträckning kring arbetsgivares och myndigheters tillämpning av lagstiftningen kring personalkontroll/ registerkontroll. En tvistefråga är huruvida personalkontroll i vissa fall har övergått i eller ersatts av åsiktsregistrering.

TIDSANDA OCH HOTBILDER

Debatten i Sverige under senare årtionden kring personalkontroll och åsiktsregistrering av svenska medborgare kan sägas ha startat på allvar 1973 i och med journalisterna Jan Guillous, Peter Bratts och Håkan Isacssons avslöjande av den så kallade IB-verksamheten. Debatten har sedan dess pågått med varierande intensitet. Avslöjandet av vad som kom att kallas sjukhusspionaffären i Göteborg där en anställd i samarbete med Säpo påstods ha åsiktsregistrerat personal på Sahlgrenska sjukhuset, privatpersoner som på olika sätt uppgivit att de drabbats på grund av att de blivit registrerade och Norges vägval och beslut att gå till botten och utreda de liknande så kallade affärer som förekommit i Norge under denna tid, är exempel på händelser eller påstådda händelser som uppmärksammas och debatterats i och av svenska medier.

Det i slutet av 1997 uppmärksammade fallet kring Torsten Leander, snickaren som förlorade sitt arbete på grund av att han av Säpo registrerats som en säkerhetsrisk, kom att bli startskottet för en debatt som snabbt ledde fram till intensifierade krav på nya utredningar av de personalkontroller som genomförts på svenska medborgare.

Under 1998 kom frågan kring personalkontroll och åsiktsregistrering att diskuteras i samband med det riksdagsval som ägde rum under detta år. Frågan har även diskuterats vid tidigare valrörelser (se t ex Asp, 1991). Debatten tystnade inte efter valet utan fortsatte också under 1999 då regeringen beslutade att tillsätta en granskningskommission, enligt norsk modell ofta även kallad "sanningskommissionen". Debatten pågår på

nyåret 2000, och mediematerialet från slutet av 1999 visar att skribenter och debattörer inte anser frågan vara färdigbehandlad.

Kärnan i debatten kring personalkontroll och åsiktsregistrering baseras på den svenska lagstiftningen och på de grundläggande värderingar som finns i samhället gällande demokratis innebörd. Det svenska demokratiidealet är, enligt bl a Demokratirådet (Rothstein et al, 1995), en handlingskraftig demokratisk rättsstat. Rättsstatsbegreppet innebär bl a att medborgarna måste ha ett antal grundläggande och lagstadgade fri- och rättigheter som också fungerar i praktiken. Den offentliga maktutövningen måste uppfylla krav på rätts-säkerhet som till exempel likhet inför lagen och förutsägbarhet i form av lagar och lagpraxis såsom ett värn mot godtycklighet i myndigheters handlande och beslut (ibid, 1995).

Sverige har dessutom genom en ovanligt stark offentlighetsprincip en lång tradition av öppenhet. Offentlighetsprincipen, som sedan 1810 är stadgad i grundlagen genom Tryckfrihetsförordningen, innebär att varje handling som tillkommit i offentlig förvaltning ska betraktas som allmän och offentlig tills det prövats om den får lämnas ut eller inte. Handlingar som undantas från denna princip är sådana som kan skada enskild persons integritet, rikets säkerhet eller sådana ärenden som är under arbete. I sådana fall inträder en speciell sekretesslagstiftning. I Sverige är det, enligt lagen, sekretessen som utgör undantaget och inte tvärtom. Avsikten med Tryckfrihetsförordningen är att den ska stärka och garantera en fri och demokratisk åsiktsbildning genom att i första hand förhindra statli-

ga ingripanden (Hadenius & Weibull, 1999:23ff).

Problematiken kring personalkontroll och åsiktsregistrering handlar just om svårigheterna att, för såväl medborgare som myndigheter, kunna definiera den ibland så tunna linjen eller gränsdragningen mellan vad som anses kunna skada rikets säkerhet och vad som bör förbli offentligt och fritt.

Det "Kalla kriget" ansågs och anses än idag, vilket bland annat framgår i denna studies insändarmaterial, av försvararna av den typ av personalkontroll, som påstås ha genomförts under denna tid, vara just en sådan undantagssituation som krävde personalkontroll och sekretessbelagda handlingar för att försvara demokratin och för att rikets säkerhet inte skulle äventyras (se Hjort, 1998). Genom olika argument som hävdade vikten av att försvara rikets säkerhet växte verksamhetens omfattning och lagstiftningen tänjdes, vilket efter hand kom att innebära att personalkontroll och åsiktsregistrering så småningom uppfattades som något legitimt av stora delar av det svenska samhället (ibid, 1998). Den heta debatten kring personalkontroll och åsiktsregistrering blir sålunda principiellt viktig då den grundar sig på ett ifrågasättande av demokratins dåvarande samt nuvarande kondition dvs medborgares, myndigheters och mediers agerande i förhållande till det önskvärda demokratiidealet.

Slutet av 1940-talet

Tiden strax efter andra världskrigets slut kan karakteriseras som Sovjetvänlig; Sovjetunionen hade satsat stort och lidit svårt under kriget, och avskyn för allt vad den nazistiska ideologin hade åstadkommit bidrog till en mer positiv syn på kommunismen (Hjort, 1998). Detta förhållande avspeglades också i valresultat till riksdag och kommuner. I maj 1945 beslöt att ingen registrering i säkerhets-

tjänstens register fick upprättas enbart på grund av en persons kommunistiska åsikter eller för att denna prenumererade på kommunistisk press (ibid, 1998).

I slutet av 1940-talet (under det kalla krigets utveckling) förändrades inställningen till kommunismen och en stark oro började växa fram gällande den svenska inre försvarsförmågan, vilket ledde till att intresset för landets inre säkerhet och försvar fick hög prioritet (Hjort, 1998, Rapport till regeringen av Registreringsnämnden beslutad den 16 december 1998). Stora delar av det svenska samhället såsom statsmakterna, militärledningen, försvarsrörelsen, näringslivet och fackföreningsrörelsen kom vid den tiden efter hand att uppfatta hotet från kommunismen och risken för sabotage och spioneri som överhängande. Den starka oro och rädsla som då växte fram i Sverige berodde bland annat på de omvärldshändelser som utspelade sig vid denna tid. Hösten 1947 beskrivs, i samhällsforskningen, som en orolig period. Kominform (internationell kommunistisk sammanslutning) bildades i september 1947 och en våg av strejker och sabotage drog över Europa. Avgörande händelser för den säkerhetspolitiska bedömningen i Sverige torde ha varit Pragkuppen, Vänsterskaps- och biståndspakten mellan Finland och Sovjetunionen samt florerande rykten om planer på liknande framstötningar mot Skandinavien (Hjort, 1998).

Situationen vid denna tid ledde till att det i Sverige kom att växa fram ett kontrollsystem som, gällande den svenska säkerhetspolisens, dvs Säpos, verksamhet, till en början reglerades genom sk hemliga kungliga brev till myndigheter vilka var ålagda att genomföra kontroll av människors pålitlighet ur säkerhets synpunkt (Rapport till regeringen av Registreringsnämnden beslutad den 16 december 1998). I april 1948 återinfördes statspolisens rätt att registrera kommunister (Hjort, 1998).

Den svenska säkerhetspolisen, Säpo, vars uppdrag var och är att förebygga och avslöja brott mot rikets säkerhet, förde med anledning av detta beslut ett polisregister vilket då kunde tjäna som bedömningsunderlag för exempelvis nyanställningar vid en myndighet eller ett företag. I detta sammanhang bör nämnas att Säpo var, och är, en underrättelse-tjänst inom Rikspolisstyrelsen och dess verksamhet är inriktad mot brottslighet av en typ som är mycket svår att upptäcka. Syftet med verksamheten var, och är, att skydda vårt lands nationella oberoende och vår territoriella suveränitet. Personalkontroll ingår såsom en del av Sveriges säkerhetsskydd. Säkerhetsskyddet omfattar åtgärder som vidtas för att förebygga hot mot dels den yttre säkerheten, dvs Sveriges försvarsförmåga, politiska oberoende och territoriella integritet, dels den inre säkerheten som avser Sveriges demokratiska statskicks och institutioner (Rapport till regeringen av Registernämnden beslutad den 16 december 1998).

Den militära säkerhetstjänstens resurser kom, enligt Hjort (1998) att öka markant under de sista åren på 1940-talet. Försvarsledningen var emellertid inte nöjd med statsmakternas åtgärder, och egna insatser och informationskampanjer övervägdes och initierades. Ett samarbete inleddes 1949 mellan å ena sidan Dagens Nyheters politiske chefredaktör vid denna tid, Leif Kihlberg, och å andra sidan ÖB Helge Jung samt chefen för försvarsstabens inrikesavdelning, Hakon Leche. Kihlberg, som enligt Hjort (1998) sympatiserade med försvarsledningen, fick information från militärt håll om han i gengäld underlät att skriva om T-kontoret, det vill säga den hemliga dåvarande underrättelse-tjänsten inom C-byrån, och dess chef Thede Palm. I en artikelserie framhöll Kihlberg att det bland de ca 250 000 personer som röstat kommunistiskt fanns personer som engage-

rade sig i spioneri och sabotageförberedelser. Kihlberg menade (ibid, 1998) vidare att skyddet mot femtekolonnverksamheten (verksamhet för att förhindra kommunisters spioneri och sabotage) i Sverige var svagt och att detta berodde på brist på upplysning, oklara riktlinjer från regeringen samt säkerhetspolisens osäkerhet beroende på dess bristfälliga kontakter med fackföreningsrörelsen (ibid 1998).

ÖB Helge Jung hade sedan 1945 erhållit ekonomiskt understöd för olika projekt och verksamheter från inflytelserika personer och organisationer inom näringslivet. Från näringslivshåll kom småningom önskemål om att rikta intresse och åtgärder mot kommunistisk verksamhet. Näringslivets intresse berodde på traditionell borgerlig antikommunism, omsorg om företags och industriernas säkerhet och på en vilja att upprätthålla goda relationer och handelsförbindelser med USA (ibid, 1998).

En av försvarsstabens initierad kampanj mot spioneri och sabotage riktad mot kommunisterna, ofta benämnd *femtekolonnverksamhet*, inleddes. Större delen av det organiserade Sverige kom efterhand att involveras. För det frivilliga försvarsarbetet (sedemera centralförbundet Folk och Försvar, CFF) kom, tillsammans med Riksförbundet för Sveriges försvar, att spela en central roll i denna upplysningskampanj (mot kommunism) som inleddes 1950. Annonssbyrån Gumaelius genomtänkta informationsstrategi bidrog förmodligen i väsentlig grad till kampanjens framgång tillika, dvs till att attityderna organiserades mot kommunisterna och att så många därmed, enligt Hjort, kom att engageras. Verksamhetens breda omfattning påstås emellertid inte ha kunnat garanteras utan finansierare som bl a SAF, KF, Lantbruksförbundet, LO och TCO och utan ett omfattande nätverk av fackliga och i huvudsak socialde-

mokratiska arbetsplatsombud som fanns att tillgå i stora delar av landet och som kom att engageras i verksamheten (ibid, 1998).

Vid de under många år återkommande och geografiskt spridda upplysningskonferenserna, etablerades och fördjupades kontakterna mellan framförallt LO och försvarsstaben, vilket påstås ha lagt grunden för den verksamhet som sedermera skulle komma att kallas IB – informationsbyrån, alternativt inhämtningsbyrån (ibid, 1998).

Enligt Försvarets underrättelsenämnds rapport från december 1998 var den svenska hotbilden under det Kalla krigets dagar, till viss del styrd av USA. Sverige samarbetade på det högteknologiska området med USA som krävde personalkontroll för att hemligheter inte skulle läcka och föras vidare till Sovjetunionen. Trepartsöverenskommelsen mellan försvaret, LO och SAF skulle garantera detta. Orsaken till IBs grundande 1958 berodde också, enligt Försvarets underrättelsenämnd, på en misstro från olika socialdemokratiska regeringar mot Säpo (FUN: Redovisning av vissa uppgifter om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten, 1998-11-26).

Slutet av 1960-talet

Reglerna gällande personalkontroll har sedan tiden för andra världskriget ändrats ett antal gånger. Följande avsnitt baseras på uppgifter ur Rapport till regeringen av Registernämnden beslutad den 16 december 1998.

Kontrollsystemet blev för en större del av det svenska folket först känt i och med att flygöversten Stig Wennerström avslöjades som spion 1963. Avslöjandet ledde till en omfattande debatt och kritik av systemet. Kritiker ansåg framför allt, att kontrollsystemet tillämpades godtyckligt, att bedömningsgrunderna gällande vem som utgjorde en sä-

kerhetsrisk var vaga, att registrering felaktigt genomfördes endast på grundval av människors politiska ståndpunkter och att människor som stämplats som säkerhetsrisker inte fick möjlighet att försvara sig (*Parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären* tillsattes och dess uppgift blev att upprätta principiella riktlinjer för handläggning av säkerhetsfrågor.

Den parlamentariska nämndens utlåtande låg till grund för den första offentliga författningen om personalkontroll. 1969 års personalkontrollkungörelse skiljde sig från nämndens förslag i det att den tydligt föreskrev att anteckningar inte fick föras i registret om personer som endast genom tillhörighet av viss organisation givit uttryck för sina politiska ståndpunkter. Den 1 oktober 1969 trädde personalkontrollkungörelsen i kraft.

Den hotbild som varit aktuell från krigsslutet var i stort densamma som vid tiden för införandet av personalkontrollkungörelsen 1969. Sverige befann sig geopolitiskt sett i gränzonen mellan stormaktsblocken och risken för ett storkrig, i vilket Sverige kunde tänkas bli indraget, ansågs vara stor.

Under slutet av 1960-talet och i början av 1970-talet inträffade en del utrikes- och inrikespolitiska händelser: Tjeckoslovakien invaderades i augusti 1968 av Sovjetunionen och andra Warszawapaktländer, i Sverige genomfördes en kårhusockupation under våren 1968, 1971 mördades den jugoslaviske Stockholmsambassadören och i samband med Münchenolympiaden 1972 inträffade en massaker på israeliska idrottsmän. Dessa händelser, bland andra, fick till följd att 1969 års personalkontrollkungörelse kompletterades med dels öppna tillämpningsföreskrifter från 1972, dels hemliga tillämpningsföreskrifter från 1973.

I Regeringsformens andra kapitel föreskrivs att varje medborgare gentemot det all-

männa dels är tillförsäkrad fri- och rättigheter såsom yttrande-, informations-, mötes-, demonstrations-, förenings- och religionsfrihet, dels är skyddad mot tvång att såväl tillkännage sin politiska, religiösa eller kulturella åskådning som att delta i sådan sammankomst. I Regeringsformens andra kapitel 3 § anges i paragrafens första stycke att:

“Anteckning om medborgare i allmänt register får ej utan hans samtycke grundas enbart på hans politiska åskådning.”

Förbudet mot åsiktsregistrering trädde i kraft den 1 januari 1977. Förbudet avser endast allmänna register och svenska medborgare och kan inte inskränkas annat än efter grundlagsändring. Såpos register betraktas inte som *allmänna* och personer vilka anses utgöra säkerhetsrisker omfattas sålunda inte av RF 2 kap 3 §. Säkerhetsrisker var sådana personer som kunde befaras begå eller delta i vissa påtagligt samhällsfarliga handlingar. Däremot fick Såpo inte registrera svenska medborgare enbart på grund av politisk uppfattning eller organisationstillhörighet.

Slutet av 1990-talet

1969 års personalkontrollkungörelse kom att gälla fram till den 1 juli 1996 då Säkerhetsskyddslagen och Säkerhetsskyddsförordningen trädde i kraft (Rapport till regeringen av Registernämnden beslutad den 16 december 1998). Det system för kontroll av personal som nu tillämpas kallas registerkontroll och innebär att reglerna gällande själva registreringen samt gällande utlämnande av registeruppgifter har skärpts kraftigt (ibid, 1998).

Sveriges säkerhetspolitiska situation och (därmed) hotbild har förändrats i flera avseenden under 1990-talet. Det säkerhetspolitiska intresset för konfrontation och motsättningar mellan väst och öst har ebbat ut och

säkerhetstjänsternas uppmärksamhet riktas idag i väsentlig grad mot extrema, ofta enfrågeorienterade, grupperingar som i vissa fall inte drar sig för att begå våldshandlingar av olika slag (ibid, 1998). Berlinmurens fall i slutet av 1980-talet och Sovjetunionens sönderfall under början av 1990-talet torde symbolisera vändpunkten i det säkerhetspolitiska läget. De som nu påstås hota framförallt rikets inre säkerhet tillhör antingen högerextremistiska, och då framförallt nazistiska sammanslutningar, eller så kallade alternativa vänsterextremistiska grupperingar såsom anarkist- och syndikaliströrelserna (ibid, 1998).

Hotbilder och hotbildsanalyser är föränderliga och påverkas av såväl inträffade händelser och upplevda hot om inträffade händelser som av den tidsanda som råder (se t ex Stütz, 1999).

En utmärkt definition av begreppet *tidsanda* ges i SPFs rapport *Kohandel och försvarsvilja* (Tellström & Hanses-Fagell, 1998), där *tidsanda* definieras som:

“... den anda i samhället som är relaterad till en bestämd tid eller tidsepok, och som bl. a. består av människors relation till det politiska samhällsklimatet, de ekonomiska förutsättningar som är rådande, den kulturella kontext som människorna i ett geografiskt område samlar sig kring. Tidsandan “stakar ut området” inom vilka de flesta debattörer rör sig. Få debattörer tar sig utanför gårdesgården som inhägnar tidsandan...”

Tidsandan är således ofta inte *synlig* eller *medveten* för dem som omfattas av och uppbär denna, vilket innebär att tidsandan är svår att uppfatta och ifrågasätta fram till den diffusa tidpunkt då den ersätts med en annan *ny tidsanda*.

Förutom de under olika tidsperioder härskande hotbilder vilka redovisats hittills har det parallellt skett en del förändringar i ett

övergripande samhällsperspektiv (Stütz, 1999). Samhällsklimatet under det "Kalla krigets dagar" präglades av ett större samförstånd mellan olika politiska partier och organisationer, mellan stat och samhälle och mellan privat och offentlig sektor, än vad som är fallet idag (Ilshammar & Larsson, 1997; Nord, 1999). Lydnad och följsamhet ansågs i högre utsträckning vara en medborgerlig dygd och en förutsättning genom vilket samhällsordningen kunde bibehållas (Pettersson et al, 1998). Det finns också vissa tecken på att förtroendet för mediernas rapportering, myndigheters och andra auktoritetens informationer samt till offentliga och politiska institutioner har varit högre tidigare än vad som är fallet idag (Holmberg & Weibull, 1999). Medieutbudet har expanderat sedan det Kalla krigets dagar och medielandskapet har förändrats genom en ökande ägarkoncentration och internationalisering. De ekonomiska kraven har hårdnat vilket till exempel har förändrat villkoren för medieproduktionen (Gherstet & Hvitfelt, 2000, Hadenius & Weibull, 1999). Möjligheterna till självreflektion och till att reflektera över andra kulturer, värderingar och livsstilar påstås ha ökat (Thompson, 1995).

1960-talet skulle kunna betecknas som den tidsera då ifrågasättandet kom att hamna i fokus. Det som tidigare varit en självklarhet, ifrågasattes och prövades av en ny generation medborgare, ungdomarna, inte minst genom protestaktioner och demonstrationer som under denna tid blev mer vanligt förekommande och respekten för exempelvis äldre generationer och olika samhällsinstitutioner blev förmodligen inte längre lika självklar. Det rådande samhällsklimatet leder ofta till samhälleliga reformer (Svingby, 1982). Inom exempelvis pedagogiken tvingades det auktoritära förhållningssätt som tidigare präglat undervisningssituationen efterhand

ge vika, bland annat genom införandet av nya läroplaner, för ett ifrågasättande och en frihet som i vissa fall möjligen också fick pendeln att svänga över alltför kraftigt i en slags laissez-faire-anda (Naeslund, 1979:69 ff).

Under 1990-talet har ifrågasättandet av etablissemangen, genom i första hand yngre människor, på sätt och vis kommit att ingå som en något mer naturlig del av vår kulturella kontext. Ungdomars roll i den kulturella moderniseringsprocessen är särskilt betydelsefull och också synlig genom bland annat ungdomars högre representation i utomparlamentariska demonstrationer och aktioner av olika slag (SOU 1999: 101). Enligt Thomas Ziehe (1992: 51) har "ungdom" på sätt och vis fått uppgiften att:

"... representera sökandet efter annorlunda livsformer. Ungdomarna ska ta riskerna, och samhället spelar på något sätt publikens roll, det är ibland intresserat, ibland skeptiskt och ibland tämligen hysteriskt. Men det är intressant att notera att samhällets vitala intresse för livsformer är ganska hett. Det intresset är inte fråga om en identifiering: Många människor är fientligt inställda till experiment i livsformer, men de är intresserade och talar mycket om det. Jag tror alltså att ungdomen på något sätt får representera sökandet efter annorlunda livsformer. Den utgör en representation av tidsandan (Zeitgeist), och det finns vissa tendenser i tidsandan som är lätta att förbinda med subkulturer. . ."

Civil olydnad skulle kunna sägas vara ett exempel på en modern kulturyttring som från framförallt 1990-talet av alltfler har kommit att uppfattas som mer "legitim" (SOU 1999: 101), åtminstone den "mjuka" varianten (djurrättsaktivister etc) av utomparlamentariskt engagemang (Falkheimer & Mithander, 1999), vilket skulle kunna betraktas som ett uttryck för, eller åtminstone som en del av,

den nu rådande tidsandan. Den parlamentariskt sammansatta Demokratiutredningen har genom bland annat offentliga seminarier, debattforum på Internet och i sin skriftserie, givit utrymme för en debatt kring demokratin, dess innebörd och den svenska folkstyrelsens förutsättningar inför 2000-talet. I *Olydiga medborgare?* (SOU 1999: 101) ges en annorlunda och intressant bild av två nya sociala rörelser med beredskap för civil olydnad. Författarna tar sina utgångspunkter i demokratiidealet och det aktiva medborgarskapet. Enligt författarna är det aktiva medborgarskapet en bristvara i vår samtid. Två aktiva medborgargrupper, flyktinggömmare och djurrättsaktivister, deras ideal och metoder, diskuteras i relation till etiska och moraliska humanistiska principer såsom de framkommer i bland annat grundlagen, i tio Guds bud, i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna och i FN:s Barnkonvention. Författarna menar att många människor avskyr de metoder som dessa rörelser använder sig av vilket inte minst framkommer i mediedebatten, men att rörelserna samtidigt måste betraktas som vår samtids folkrörelser vars vilja att försvara demokratiidealet (vilket i hög grad sägs överensstämma med de ovan nämnda principerna) är så stark att de inte drar sig för, utan snarare föredrar, att använda sig av icke-etablerade former för ett aktivt medborgarskap. Dessa aktiva medborgargrupper hävdar att de kämpar för demokratins rätt till självförsvär. Författarnas tes (s. 9) är att:

“... rörelserna praktiserar solidaritet i vardagen, på ett sätt som potentiellt kan stärka – snarare än försvaga – såväl välfärdsstat som demokrati. De fokuserar också frågor om etik och moral och betonar betydelsen av att omsätta detta i praktiken...”

Alla utomparlamentariska organisationer och rörelser strider emellertid inte för ett ”alter-

nativt förverkligande av demokratin”. Rörelserna kan representera såväl ”hårdare” varianter (såsom exempelvis nynazistiska rörelser) som ”mjukare” varianter (såsom exempelvis djurrättsaktivisterna; Falkheimer & Mithander, 1999), vilket pekar på svårigheterna att överhuvudtaget diskutera formerna för medborgerligt inflytande, dvs förverkligandet av medborgarstyrelsen. Även Demokratirådet (Petersson et al, 1998) menar att man idag kan se en ny tendens i samhället där alltfler människor väljer alternativa, snabbare påverkansvägar, vilket enligt Demokratirådet på sikt också kan leda till en urholkning av den representativa demokratin i vissa avseenden. Den nya typen av ifrågasättande som märks idag avspeglas också i människors förhållningssätt till mediernas rapportering och till den information och de budskap som privata, offentliga och politiska institutioner sänder ut. Ett vanligt begrepp inom medie- och kommunikationsvetenskap som betecknar mottagare av information är *knowing consumers*, vilket innebär att mottagaren av information har ett kritiskt och selektivt förhållningssätt till dagens informationsflöde och budskaps innehåll (Tolson, 1996:10ff). Reklamarens intentioner och budskap i den reklam som produceras nuförtiden sägs ofta vara mindre uppenbara och mer implicita (ibid: 10ff).

Flera faktorer (se avsnittet *Problem*) kan påverka utfallet på den här studiens frågeställningar. Frågan om ur vilket perspektiv, dvs med vilka argument debatten förs, kan därtill i viss grad styras av skribentens självupplevda hotbild, beroende på exempelvis skribentens ålder. Låt mig utveckla detta resonemang något.

Såväl yngre som äldre medborgare ingår och engagerar sig i dagens svenska samhälle och i den samhällsdebatten på olika sätt. Antag att en person, som under 1950- och

1960-talet varit aktiv som fackligt arbetsplatsombud, samtalar med en tjugoårig person som idag är aktiv i en utomparlamentarisk (låt säga kontroversiell) rörelse. Samtalet rör sig om hur det förhöll sig med personalkontroll under det Kalla krigets dagar. Det är inte omöjligt att den tjugoåriga kvinnan då skulle anse att det var frågan om angiveriverksamhet och kränkning av de medborgerliga fri- och rättigheterna medan den äldre personen däremot skulle hävda att det handlade om välviljan för fosterlandet och omtanke för demokratin. Människor har olika referensramar, bär med sig olika hotbilder och varje människa är, åtminstone till viss del, präglad av den tidsanda som råder under den tid under vilken han eller hon bygger upp sin egen identitet och sina egna bilder av samhället och världen (Thompson, 1995).

Andra faktorer, som exempelvis mediebildningen, vilket nämnts tidigare (se *Problem*), har också betydelse för hur man ser på problematiken kring personalkontroll och åsiktsregistrering. Problematiken kring dessa företeelser är emellertid speciell eftersom den varit aktuell under en stor del av 1900-talet och därmed rör sig över tiden och över ett samhälle som förändrats. Det är i detta ljus av en mångfaldigad verklighet som mediedebatten kring personalkontroll tar sina former idag. Det är också mot denna bakgrund som analysen förs.

Utredningar under senare år

Frågan kring personalkontroll har under 1998 granskats i tre av varandra oberoende utredningar:

Registernämnden tillkom den 1 juli 1996 och har till uppgift att utöva den parlamentariska kontrollen av Säpo. Registernämnden består av politiker och jurister vilka förordnats för tiden den 1 juli 1996–den 30 juni

1999. Regeringen beslutade den 6 november 1997 att ge Registernämnden ett särskilt uppdrag. Bakgrunden till ärendet var att Säpo med stöd av den då gällande personalkontrollkungörelsen lämnat ut registeruppgifter till den marina myndigheten rörande en person vilket felaktigt lett till att denne tvingats lämna sitt arbete. Regeringen uppdrog därmed åt Registernämnden att:

“... undersöka vissa frågor rörande hanteringen av personuppgifter i samband med personalkontroll enligt reglerna i 1969 års personalkontrollkungörelse. Undersökningen skall ta sikte på i vad mån personers anställningsförhållanden har påverkats till följd av att personuppgifter i Säkerhetspolisens register har hanterats på ett sätt som, oavsett om det rymts inom det regelverk som gällde vid tiden för handläggningen, inte framstår som rimligt med hänsyn till omständigheterna. Uppdraget avser inte endast Rikspolisstyrelsens utlämnande av uppgifter från Säkerhetspolisen. Också den kontrollerande myndighetens hantering av de utlämnade uppgifterna faller inom uppdraget i den mån en sådan granskning är motiverad med hänsyn till de utlämnade uppgifternas beskaffenhet. . .” (Rapport till regeringen av Registernämnden beslutad den 16 december 1998).

Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) ska i ett femårigt projekt svara för forskning om svensk militär säkerhets- och underrättelsetjänst från 1920 till början av 1980-talet. Regeringsuppdraget från den 11 december 1997 innebär att forskningen ska inriktas på den verksamhet som militär underrättelse- och säkerhetstjänst bedrivit mot organisationer och enskilda personer i Sverige. Forskningen skall bedrivas med hänsyn till den historiska och sociala kontexten och genomföras inom en total kostnadsram om högst 20 miljoner kronor (FUN: Re-

dovisning av vissa uppgifter om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten, 1998-11-26)

Försvarets underrättelsenämnd (FUN) fick av regeringen den 19 mars 1998, som en komplettering till Humanistisk-Samhällsvetenskapliga forskningsrådets uppdrag, en särskild uppgift att granska tiden 1945 till idag, dock inte Säpos arbete. Nämnden, som inrättades den 1 juli 1976, är tillsatt av regeringen och består av sex ledamöter varav fem med parlamentarisk bakgrund och en med särskild juridisk kompetens. Inför nämnden gäller, för de personer vilka intervjuats i samband med uppdraget, ingen tystnadsplikt. Regeringen uppdrog därmed åt Försvarets underrättelsenämnd att:

“... för sin del göra en analys av förutsättningarna vad gäller tillgången på källmaterial för att genomföra forskning om den svenska militära underrättelse- och säkerhetstjänsten under tiden efter det andra världskriget. De som har verkat inom underrättelse- och säkerhetsområdet kan därvid lämna uppgifter och information.

2. Regeringen uppdrar vidare åt Försvarets underrättelsenämnd att med utgångspunkt från sina uppgifter enligt 2 § 2 förordningen

(1988:552) med instruktion för Försvarets underrättelsenämnd göra en kartläggning över de register som har använts inom den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten. Resultatet av uppdraget skall redovisas på det sätt nämnden finner lämpligt“ (FUN: Redovisning av vissa uppgifter om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten, 1998-11-26).

Försvarets underrättelsenämnd har under tiden februari till och med november 1998 genomfört 21 sammanträden och samtalat med 18 personer vilka lämnat uppgifter rörande frågor av vikt för nämndens granskningsarbete. Försvarets underrättelsenämnd överlämnade en delrapport till regeringen den 3 juli 1998 om kartläggning av register inom den militära säkerhetstjänsten samt en slutrapport den 26 november 1998 ur vilken ovanstående uppgifter är hämtade.

Granskningskommissionen inrättades i januari 1999. Kommissionen ska arbeta fram till den 31 augusti 2001 med att utreda IBs och Säpos verksamhet. Granskningskommissionens sex ledamöter har inte någon parlamentarisk bakgrund och har i november 1999 av riksdagen blivit beviljade särskilda befogenheter för att kunna ta del av allt material av intresse.

STUDIENS UPPLÄGGNING OCH GENOMFÖRANDE

Underlaget till denna mediestudie baseras i första hand på pressartiklar vilka är hämtade ur två databaser, Mediarkivet och PressText. Artiklarna är publicerade under perioden 1997-11-01 till 1999-12-16.

Etermediematerialet har ställts till förfogande av Arkivet för ljud och bild (ALB) i Stockholm. Det materialet är använt som ett komplement till pressmaterialet för att dels försöka få en uppfattning om huruvida problematiken behandlas där på ett annat sätt än vad som är fallet när det gäller pressmaterialet, dels för att försöka få en uppfattning om huruvida ytterligare aspekter behandlats i etermedierna under 1998 och 1999. Etermedier regleras genom Radio- och TV-lagen och måste därmed uppfylla krav på saklighet och opartiskhet, vilket inte är fallet när det gäller pressen som i hög grad är etiskt reglerad genom olika bevakningsorgan. Ändå är de journalistiska nyhetsvärderingarna, enligt Hadenius & Weibull (1999:361ff), i regel desamma oberoende av om det gäller en tidning eller radio och teve. Yrkeskåren sägs ha en relativt stor samsyn, och journalisterna påstås inte heller längre välja arbetsplats utefter tidningens politiska färg. Vid sökningen i ALBs databaser visade det sig att antalet program som sänts under denna period är betydligt lägre än antalet pressartiklar. De flesta teve- och radioprogram rörande problematiken kring personalkontroll och åsiktsregistrering utgör endast korta refererande inslag i nyhetsprogram. Vid urvalet av etermediematerialet har därför tanken varit att försöka finna i första hand längre program som kan tänkas bidra till att besvara

studiens frågeställningar. Fyra debattprogram, en presskonferens samt tre nyhetsprogram har därför valts ut i vilka olika personer, som på något sätt har anknytning till ämnet för studien, uttalar sig. Etermediematerialet redovisas endast kvalitativt och följande program har granskats:

Presskonferens om IB (SVT 2: 1998-12-02)

Dokument inifrån: När arkiven öppnas. Del 1 (SVT 2: 1999-12-08)

Dokument inifrån: När arkiven öppnas. Del 2 (SVT 2: 1999-12-12)

Bakom rubrikerna (SVT 2: 1999-09-30)

Reportrarna – Under täcket med Nato (SVT 2 1998-09-09)

Västnytt (SVT 2: 1999-06-04)

Aktuellt (SVT 1: 1998-10-25)

Rapport morgon (SVT 2: 1998-08-18)

De medier som ingår i databaserna för pressmaterialet är Dagens Nyheter samt Expressen (*PressText*) och Aftonbladet, Arbetet Nyheter, Borås tidning, Dagens IT, Datateknik, Göteborgsposten, Helsingborgs Dagblad, Nerikes allehanda, Nätvärlden, Svenska Dagbladet samt TT (*Mediarkivet*).

Vid sökning i Mediarkivets databas har artiklar i ämnet för studien inte påträffats i Borås tidning, Dagens IT, Datateknik samt Nätvärlden. De artiklar som utgör underlaget för studien har sålunda publicerats i något av nedanstående åtta tidningar samt i form av TT-meddelanden (se tabell 1).

Mediematerialet innehåller morgon- och kvällspress, riks- och regionalpress. De flesta tidningarna är högtäckande, vilket är relevant med tanke på massmediers opinionsbil-

Tabell 1. Fördelning av pressmaterial fr.o.m 971101 t.o.m 991216

Medium	Antal artiklar	Procent
Dagens Nyheter (pol ob)	104	33
Expressen (pol ob)	49	15
Aftonbladet (s)	34	11
Arbetet Nyheterna (s)	2	1
Göteborgsposten (lib)	40	13
Helsingborgs Dagblad (oavh)	7	2
Nerikes Allehanda (lib)	20	6
Svenska Dagbladet (ob m)	57	18
TT (Sveriges Radio Ekot)	4	1
TOTALT	317	100

dande verkan. Materialet representeras som framgår av borgerliga, socialdemokratiska samt politiskt oberoende tidningar. Varje artikel utgör en (1) analysenhet. Samtliga 317 pressartiklar behandlas i den kvantitativa delen av undersökningen samt därefter i den kvalitativa delen.

Pressmaterialet har granskats kvantitativt med hjälp av statistikprogrammet SPSS utifrån typ av medium, publiceringsfrekvens, artikeltyp och ett antal demografiska variabler samt kvalitativt utifrån hur skribenter och debattörer behandlar studiens frågeställningar, vilket redovisas i form av olika temata. Även de kvalitativa variablerna har sålunda kvantifierats eftersom det är de vanligaste förekommande ämnesområdena som har givit upphov till den kvalitativa indelningen. Under rubriken *Misstro, lögn och lagbrott*, visar denna studie till exempel i vilka avseenden det fungerar eller brister i samspelet mellan de medborgare, myndigheter och medier i det svenska samhället som antingen direkt eller indirekt kommer till tals genom mediematerialet. I analysen har pressmaterialet delats upp i fyra grupper. Dessa är:

Ledarartiklar: Artiklar publicerade på tid-

ningens ledarsida, med eller utan signatur av tidningens ledarskribent.

Debattartiklar: Artiklar av debatterande karaktär vilket innebär att skribenten på ett utförligare sätt resonerar och argumenterar kring ämnesområdet. Debattartiklarna är oftast långa och publiceras vanligen på tidningens debattsida.

Insändarartiklar: Artiklar som i databaserna kategoriserats som insändare. Artiklarna är vanligtvis kortare än debattartiklarna, resonemangen mindre utförliga och ställningstagandena mer precisa utan vidare förklaring eller argumentation.

Övrigt redaktionellt material: Övriga artiklar såsom nyhetsartiklar, kommentarer, krönikor och kåserier. Artiklarna är därför också publicerade på olika sidor i tidningen.

I ledar- och debatt- samt insändarartiklar tillåts skribenterna argumentera och själva uttrycka sig. Jag har i det här fallet dessutom valt att låta "övrigt redaktionellt material" ingå då detta har visat sig vara intressant och relevant för studien. I kommentarer, krönikor och även nyhetsartiklar, vilka alla ingår i den-

na grupp, uttrycker skribenterna såväl implicit som explicit egna värderingar och ställningstaganden. Det övriga redaktionella materialet bidrar sålunda till att besvara studiens huvudfrågeställningar.

Det finns ett journalistiskt intresse i frågan. Den journalistiska formen i bl a en del av studiens nyhetsartiklar, präglas av dels ett från journalistens sida aktivt förhållningssätt till nyhetsinsamlingen, dels ett av journalisten partiskt ställningstagande i frågan, vilket får till följd att branschens uppställda etiska krav på en korrekt och allsidig nyhetsförmedling inte riktigt efterföljs, krav som av exempelvis Publicistklubben (PK) och Pressens Opinionsnämnd (PON), anses vara åtminstone eftersträvansvärda när det gäller nyhetsrapportering (Hadenius & Weibull, 1999:29ff). Inramningen av den innehållsliga berättelsen och de ordval som görs i en del nyhetsartiklar visar att frågan kring den svenska säkerhetstjänstens personalkontroller är laddad, vilket inte är märkligt bl a med tanke på att tvistefrågan om öppenhet respektive slutenhet är intimt förknippad med den frihetliga pressideologin om att motsätta sig all form av censurerad information och att aktivt granska statsmakten, dvs agera tredje statsmakt (Hadenius & Weibull, 1999:17ff).

Citaten nedan (Expressen, 1998-09-06) visar, enligt min mening, dels att journalisten har styrt dels urvalet av fakta i händelserna, dels i vilken ordning fakta presenteras. Journalisten har i viss mån också "vinklat" (Hadenius & Weibull, 1999: 370ff) informationen genom att implicit sätta en aspekt i centrum – politikern Thage G Petersons trovärdighet. Ordval i texten såsom exempelvis "slapp" och "ville slippa" kan tolkas som att Peterson skulle vara något av en fanflykting och ordvalet "plötsligt" som återkommer två gånger i bildtexten frammanar en lätt dramatisk effekt kring händelsen. "Nu talar Thage G Peterson ut

om sina kontakter med IB" kan ge intrycket av att Thage G Peterson nu vill be om syndernas förlåtelse. Inramningen av den innehållsliga berättelsen är utformad och följaktligen också klassificerad som en nyhet. Det är emellertid tveksamt om innehållet, dvs Thage G Petersons redogörelse av historiken kan betraktas som en nyhet i bemärkelsen *ny händelse*. Nyhetsartikelns rubrik lyder:

"Så slapp han repmånaden. Thage G Peterson berättar om brevet och de mystiska 25 dagarna".

I brödtexten återges en intervju med Thage G Peterson:

"Förre försvarsministern Thage G Peterson har alltid förnekat att han haft någon insyn i spionorganisationen IB. Men ändå var det till IB-chefen Birger Elmér han vände sig när han hösten 1966 ville slippa bli inkallad till repövning mitt i valrörelsen...Thage G Peterson hävdar att den första gången någonsin som han fick höra talas om bokstavskombinationen IB var 1973 när organisationen avslöjades av Jan Guillou och Peter Bratt...TV4 rapporterade i torsdags att Thage G Peterson under sin tid i ledningen för SSU hade flera möten med Birger Elmér, bland annat hemma i sin lägenhet i Nacka, där också Ingvar Carlsson deltog..."

I bildtexten står följande:

"Förre försvarsministern Thage G Peterson skrev ett brev till chefen för den hemliga spionorganisationen IB. Och plötsligt slapp han bli inkallad till repövning mitt i valrörelsen. Och plötsligt antecknade någon i de militära registren att han varit på repövningen, trots att han aldrig varit där. Nu talar Thage G Peterson ut om sina kontakter med IB".

Formen för den innehållsliga berättelsen presenteras på ett sådant sätt att Thage G Peter-

sons version av hur det förhöll sig framstår som mindre trovärdig. Hans svar på journalistens frågor vävs in i ramberättelsen som å ena sidan anger att Peterson uppger att han inte känner till något om IB-verksamheten, men att han å andra sidan hade flera möten med Birger Elmér. Peterson framhåller att han och Elmér aldrig diskuterade den kritiserade och illegala verksamheten av IB och att han efter mötet i sin bostad minns att han tyckte att mötet lika gärna kunde ha hållits på en spårvagn. Även om journalisten låter Thage G Peterson komma till tals, färgas dennes utsaga av journalistens val av utformning och sätt att presentera materialet. Även om detta exempel är hämtat ur en kvällstidning som arbetar på lösnummermarknaden vilket medför vissa krav på urval och nyhetsutformning (Hadenius & Weibull, 1999:340), visar ovanstående analys ändå, anser jag, i viss mån hur svårt det är att studera debatten kring personalkontroll och åsiktsregistrering.

Sökningen av mediematerialet har skett via valda sökord (se bilaga) som knyter an till ämnet för studien. Fritextsökning har använts vilket ger träffar i alla fält. Sökmotorerna letar upp sökordet i artiklarna. Ett eller flera av sökorden finns således alltid i antingen rubrik eller brödtext. När det gäller gränsdragningen mellan vad som bör ingå i materialet och vad som bör uteslutas har jag valt att ta med samtliga pressartiklar som innehåller något eller några av sökorden om de samtidigt knyter an till studiens huvudfrågeställningar. Detta steg i urvalsprocessen har skett genom manuell läsning, vilket har medfört att en hel del artiklar har sorterats bort i detta skede. Även etermediematerialets relevans har bedömts utifrån de innehållsförteckningar vilka finns nedtecknade under varje programrubrik i Arkivets för ljud och bild da-

tabas. Ett exempel på en pressartikel som tagits bort (Expressen, 990427) har följande rubrik:

“Erika var Sveriges viktigaste spion...och Säpo hade inte en aning om att det var en kvinna”.

Artikeln innehåller flera av sökorden men knyter inte an till studiens huvudfrågeställningar utan är en skildring av en kvinna som under andra världskriget arbetade som spion för Sverige.

Mediearkivets och Presstexts databaser kan, rent tekniskt sett, vara uppbyggda på lite olika sätt. Jag har använt mig av så kallade ”kärnord”, dvs centrala begrepp för problematiken kring personalkontroll och åsiktsregistrering. Det kan därmed möjligen finnas andra områden som behandlar personalkontroll i ett annat sekundärt perspektiv där dessa sökord inte använts. Det kan också vara så att sökordet är felstavat i originaltexten vilket då leder till att en artikel inte upptäcks. Dessa olika faktorer kan tillsammans leda till att det totalt publicerade artikelmaterialet kring det aktuella ämnet kan tänkas vara större än det material som denna studie baseras på. Ett sådant bortfall är dock sannolikt inte stort.

Å andra sidan har antalet träffar varit mycket större än antalet unika artiklar som räknats in i studien eftersom de olika sökord som använts, i flera fall, lett fram till samma artikel. Med hänsyn till dels det relativt stora omfånget när det gäller pressmaterialet, 317 artiklar, dels att majoriteten av texterna är långa, ofta över 400 kvadratcentimeter, kan man rimligen anta att inga viktigare aspekter eller argument har missats. Ytterligare infallsvinklar har inte heller framkommit vid granskningen av etermediematerialet. Rapportens tonvikt ligger på den kvalitativa analysen och materialets tillförlitlighet torde i detta hänseende vara tillfredsställande.

RESULTAT

Mediematerialets demografi

Pressmaterialet visar att majoriteten av skribenterna är män, vilket inte är ovanligt i debattsammanhang. Kvinnors representation i den politiska debatten är, i förhållande till män, generellt sett lägre. Kvinnors delaktighet i det politiska livet inom den offentliga sektorn har dock ökat under senare år och utvecklingen över tid sägs av bl a Demokratirådet (Pettersson et al, 1998) vara mycket positiv. Skribenterna i pressmaterialet har följande förmodade könstillhörighet:

- 58 procent män (184 artiklar, 58%)
- 16 procent kvinnor (51 artiklar, 16%)
- 26 procent kan inte anges, vanligen under signatur (82 artiklar, 26%).

Ett samlat intryck av mediematerialet är att artiklarna är välskrivna och välformulerade och att skribenterna generellt sett har kunskaper i ämnet. Ämnesområdet för studien är dessutom av sådan karaktär att det krävs en del förkunskaper för att överhuvudtaget kunna rapportera eller framföra en åsikt i frågan. Med tanke på dessa faktorer skulle jag, om än lite djärvt, våga påstå att majoriteten av skribenterna inte är ungdomar; majoriteten av skribenterna förefaller ha egna erfarenheter från antingen det Kalla krigets dagar eller händelserna vid den tid då IB-affären avslöjades. Endast ett fåtal har utländska namn. De flesta skribenter är sannolikt svenskar. Flera av skribenterna är dessutom relativt välkända debattörer. Jag förmodar att pressmaterialet speglar de åsikter och värderingar som framhålls av de grupper av befolkningen

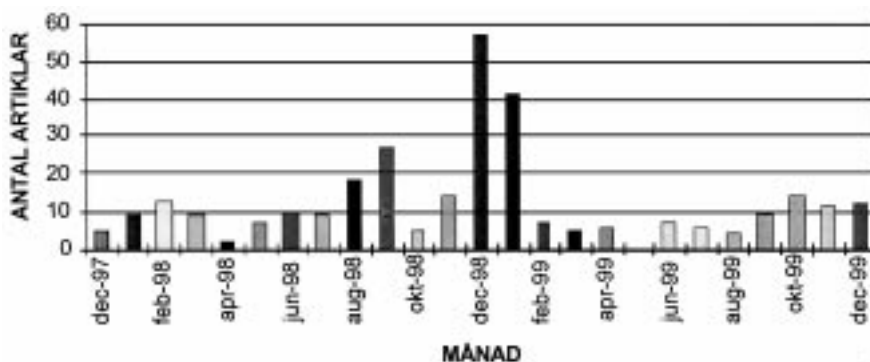
som också i andra sammanhang i störst utsträckning deltar i samhällslivet (Pettersson et al, 1998:146), dvs universitets- och högskoleutbildade, högre tjänstemän, medelålders, förvärvsarbete, svenskar och män. Det är därför troligt att den argumentation som förs i det mediematerial som ligger till grund för studien inte kan sägas representera hela svenska folket utan de delar av befolkningen som engagerar sig i den här frågan.

Publiceringen av pressmaterialet under tiden 1997-11-01 till 1999-12-16 gällande den svenska säkerhetstjänstens personalkontroller och åsiktsregistrering är relativt jämn med undantag för två toppar, en under valrörelsen augusti och september 1998 och en ännu högre topp under december 1998 och januari 1999 då trycket på regeringen om att tillsätta en sanningskommission når sin kulmen (figur 1).

Knappt en tredjedel av materialet är i databashanteringens kategoriserat som antingen ledarartiklar, debattartiklar eller insändarartiklar. Drygt två tredjedelar utgör "övrigt redaktionellt material". Denna indelning av artikeltyper används i de flesta sammanhang och är i och för sig relevant eftersom den visar "vem" som är avsändare, vilket i sin tur i viss mån styr innehåll och utformning av stoffet liksom läsarens förväntningar och bedömningar av innehållet. Den innehållsliga friheten kan exempelvis sägas vara större i en insändarartikel än vad som är fallet i en nyhetsartikel där kraven på källkontroll oftast är högre.

Indelningen har vid granskningen av pressmaterialet dock i *vissa* avseenden visat

Figur 1: Publiceringsfrekvens 971101–991216

sig vara mindre självklar: För det första så är skillnaderna i den språkliga karaktären inte särskilt stora mellan de olika artikeltyperna. Retoriken förekommer i samtliga artikeltyper. För det andra är majoriteten av hela materialet av debatterande karaktär. Fördelningen enligt artikeltyp av det analyserade materialet framgår i tabell 2.

Insändarartiklar

Insändarmaterialet kan sägas synliggöra det medborgerliga perspektivet i frågan, genom att det är en enskild person som i egenskap av medborgare uttrycker sina åsikter och tankar. Under den undersökta perioden har det publicerats femton artiklar, vilka i databaser-na klassificerats som insändare. Fjorton av

dessa är signerade med mansnamn. Även om det inte kan fastställas att en manlig signatur de facto innebär att det är en man som är skribent, kommer jag i fortsättningen att benämna artiklar signerade med mansnamn för manliga skribenter och motsvarande för kvinnliga signaturer. Sex av insändarna är publicerade under valrörelseperioden 1998 och i två av artiklarna diskuteras huruvida valrörelse och valresultat påverkats av debatten kring säkerhetstjänstens, och då framförallt IBs, personalkontroller. I sex artiklar uttalar sig skribenter som anger att de själva blivit registrerade. Innehållet i de femton artiklarna skiljer sig på flera olika sätt från varandra, och mitt intryck är att varje artikel är unikt skriven.

Tabell 2. Pressmaterialets fördelning efter artikeltyp

Artikeltyp	Antal enheter	Procent
Ledarartiklar	53	17
Debattartiklar	28	9
Insändarartiklar	15	5
Övrigt redaktionellt material	221	70
TOTALT	317	100*

* Procenttalen är avrundade uppåt och tabellen summerar därför inte till hundra procent.

Debattartiklar

I debattmaterialet framkommer i högre grad ett "myndighetsperspektiv" och ett "politiskt perspektiv" på frågan, vilka representeras av myndighetsföreträdare och politiker. Dessa debattörer försöker dels förklara sekretesslagstiftningens betydelse för rikets säkerhet, dels lyfta fram personalkontrollen i relation till de förhållanden som var aktuella under det Kalla krigets dagar. I samtliga 28 artiklar är skribenterna titulerade. De som intar ett slags "medborgerligt" perspektiv representeras av författare och forskare men också av journalister. Dessa debattörer betonar den enskilde medborgarens åsiktsfrihet samt rättigheter till öppen information. I endast en artikel förekommer en kvinna som ensam skribent, i två artiklar förekommer både kvinnliga och manliga skribenter och i de övriga 25 artiklarna är det män som uttalar sig. Även om debattmaterialet synliggör den partipolitiska polemiken, finns det en ännu tydligare indelning mellan å ena sidan de som kritiserar, i detta fallet författare, forskare och journalister, och å andra sidan de som *försvårar*, dvs politiker och myndighetsföreträdare.

Ledarartiklar

I ledarartiklarna framhålls tidningens politiska ståndpunkt i frågan och i de tidningar som har en partipolitisk tillhörighet synliggörs vanligtvis det partipolitiska ställningstagandet och perspektivet. Majoriteten, dvs 28 av de 53 ledarartiklarna, är publicerade under december 1998 samt i januari 1999, och behandlar i hög grad debatten kring en svensk granskningskommission. Elva artiklar är publicerade under valrörelsen 1998 och behandlar dels det nuvarande förtroendet för socialdemokratiska politiker och deras ansvarsroll såväl under det Kalla krigets dagar som nu, samt behovet av en granskningskommission.

Den partipolitiska tillhörigheten är inte markant framträdande i ledarartiklarna gällande frågan kring svensk säkerhetstjänsts inrikes kontrollerande verksamhet. Det finns, oberoende av tidningarnas partipolitiska färg, en av ledarskribenterna framförd önskan om att grundligt utreda frågorna kring personalkontroll och åsiktsregistrering. Den lösning som förordas av så gott som samtliga ledarskribenter är en svensk granskningskommission (oftast benämnd sanningskommission).

Övrigt redaktionellt material

Bland det övriga, relativt sett stora, redaktionella materialet återfinns artiklar vilka är klassificerade som exempelvis kommentarer, nyhetsreportage eller krönikor. Kommentarer och krönikor utgörs ofta av längre artiklar av resonerande eller argumenterande karaktär. En övervägande del av dessa artiklar intar ett kritiskt förhållningssätt till myndigheters handlande och beslut. En stor del av nyhetsartiklarna präglas också av ett implicit eller explicit starkt ställningstagande för det så kallade "medborgerliga perspektivet".

Kvalitativ analys

Vid analysen av mediematerialet visar det sig att debatten cirkulerar kring vissa teman som på olika sätt är förbundna med varandra men som jag har valt att sortera in under de rubriker som följer fortsättningsvis. Det är vanligt att en artikel innehåller mer än ett av nedanstående teman, men ofta *domineras* innehållet av *ett* ämnesområde. Det dominerande ämnesområdet för varje artikel har listats och kvantifierats. Efter varje tematisk rubrik som kvantifierats anges således det procentuella antalet artiklar som betonar respektive tema i relation till de 317 artiklar som ligger till grund för studien. Antalet artiklar ökade un-

der valet 1998 vilket visar att intresset för frågan kring den svenska underrättelsetjänstens personalkontroll och åsiktsregistrering ökade under denna period. Innehållet i dessa artiklar domineras dock inte av själva valet utan av något av de ämnesområden som ligger till grund för den kvalitativa analysen. Artiklar som publicerats i samband med valet 1998 har således inordnats under något av de övriga ämnesområdena.

Efter rubriken *Misstro, lögn och lagbrott*, har jag angivit att detta tema står i fokus i 14% av artiklarna. Jag har dessutom studerat antalet artiklar som explicit eller implicit uttrycker misstro och/eller misstanke om lögn eller lagbrott. Detta uttrycks i 46% av det totala antalet artiklar.

Åsiktsregistrering eller inte (25%)

En intressant fråga i den här studien är hur skribenterna förhåller sig till frågan kring övervakningen av svenska medborgare. Genom att studera detta, kan man också i vissa fall spåra utifrån vilket perspektiv argumentationen förts, dvs om hänsyn har tagits till exempelvis det samhällsklimat och den geopolitiska situation som påstås karakterisera det Kalla krigets dagar. I artiklarna diskuteras

inrättningar och organ som på olika sätt deltagit i denna övervakning, dvs aktörer såsom IB (informationsbyrån), Säpo (säkerhetspolisen), den militära säkerhetstjänsten, de fackliga arbetsplatsombuden samt privata och offentliga arbetsgivare. Så gott som samtliga skribenter anser att det i ett demokratiskt samhälle är oförsvarbart att registrera medborgare endast på grundval av deras politiska uppfattning. I en insändarartikel (Göteborgs-Posten, 1998-12-06) skriver H N:

“Apropå Ingvar Carlssons försvar av IB:s åsiktsregistrering: Som drabbad och som medborgare anser jag det vara ynkligt av socialdemokraterna att ständigt blanda ihop debatten om kommunismens väsen med debatten om brott mot demokratiska spelregler. Tycker de att ändamålet (stoppa kommunismen) helgar medlen (förakt för demokratin)?”.

I en debattartikel (Aftonbladet 1998-03-03) framhåller fil dr Curt Hagquist följande:

“..Det svenska förbudet mot politisk åsiktsregistrering framstår allt mer som ett enda stort illusionsnummer. Med hjälp av juridisk brännvinnssadvokatyr har det otillåtna blivit tillåtet – och vänstermänniskor har trots förbudet ham-

Tabell 3. Förekomsten av olika ämnesområden

Ämnesområde	Procent
Åsiktsregistrering eller inte	25
Offer	13
Misstro, lögn och lagbrott	14
SÄPO såg spöken	2
I kölvattnet	5
Öppenhet eller slutenhet	9
Sanning eller konsekvens	20
Framtidstro eller uppgivenhet	12
TOTALT	100

nat i Säpos register för sina åsikters skull. Med dimridåer till allmänheten och locktoner till forskare tycks regeringen vilja likvidera kraven på en sanningskommission av norsk modell för att granska Säpos och IB:s åsiktsregistrering. Agerandet är oroväckande, inte minst mot bakgrund av de nya avslöjanden om rättsövergrepp som följt i Leanderfallets spår. Ännu har endast toppen kunnat skönjas på det massiva isberg som den svenska åsiktsregistreringen utgör. . .“.

Det är vanligt att skribenter anser att det är förkastligt att registrera medborgare enbart på grund av deras politiska ståndpunkter men att de samtidigt framhåller att det krävs en djupare omvärldsanalys av situationen under det kalla kriget för att kunna ge en riktig bedömning av och förståelse för hur detta kunde ske. Flera skribenter menar att det idag är svårt att förstå den hotbild som fanns då och att många felaktigt argumenterar utifrån ett nutida perspektiv där hotbilden ser helt annorlunda ut eftersom de säkerhetspolitiska omständigheterna har förändrats. I en debattartikel (Dagens Nyheter 1998-09-09) skriver Anders Björck, ordförande i Försvarets underrättelsenämnd och vice talman i Riksdagen utifrån de resultat som framkommit dittills genom underrättelsenämndens granskningsarbete:

“... Framförallt håller en helhetsbild på att växa fram av hur säkerhets- och underrättelsetjänsterna arbetade i den miljö som fanns under det kalla kriget. Den ger en delvis annorlunda bild än vad som hittills förekommit i debatten. Det gäller bland annat utländska kontakter vad avser registreringen här hemma. Just detta är viktigt. Händelser måste sättas in i sitt tids-sammanhang. Det framgår inte minst när man har att besvara frågor och märker att utrikes- och försvarspolitiska elementa från kalla kriget inte längre är var mans egendom. . .“

Flera skribenter betonar att demokratin och rikets säkerhet måste bevakas och försvaras vilket motiverar behovet av säkerhetstjänstens inrikes kontrollerande verksamhet, ett argument som framhålls av bl a Anders Björck i debattartikeln nedan (Dagens Nyheter 1998-12-03):

“ .Sverige är beroende av samarbete med andra underrättelse- och polistjänster för att kunna bekämpa brott mot vårt lands säkerhet. Idag handlar det inte bara om traditionellt militärt spionage utan också organiserad brottslighet och terrorism. Den som har någon insikt i verksamheten vet vad som händer om inte spelreglerna följs. Som ett litet land med begränsade möjligheter att inhämta underrättelser internationellt blir vi utan det vi så väl skulle behöva. Detta meddelas inte officiellt; informationsflödet börjar säkert men sakta att avta. . .Vi behöver i Sverige en väl fungerande underrättelsetjänst. Det är med den som med parfym. Synd att den behövs, tur att den finns.“.

I TV-programmet *Bakom rubrikerna* (SVT 2 1999-09-30) framhåller Håkan Arvidsson, docent i historia vid Roskilde universitet, vikten av att ha en kontrollerande verksamhet i en demokratisk nation. Citatet nedan inleds med programledarens fråga:

“... – Så då menar du att det är önskvärt att ett visst spioneri fortsätter. .det måste vi ha?

– Ja, det kan till och med vara bra på det sättet att det är en viktig informationskälla som gör att man kan begå något färre dumheter än dom som man måste begå..

– Har det inget med ideologi att göra då?

– Nej. Inte just nu. Men det kan det mycket väl få igen. Det var ju en period när ideologin härskade över och styrde spionaget. Nu är det nog inte det. Nu är det nog åter till realpolitiken..“

Å andra sidan finns det skribenter som anser att den hotbild som fanns under det Kalla kriget snarare byggde på en överdriven föreställning om kommunisters farlighet än på noggranna analyser av faktiska förhållanden. Ett liknande problem, enligt Klas Åmark, professor i historia vid Stockholms universitet, är att även den nyare föreskriften om personalkontroll från 1969 är modellerad i ett efterkrigsperspektiv, vilket har fått till följd att de föreskrifter som låg till grund för Säpos ageranden från 1970-talet inte uppdaterades. I Svenska Dagbladet (1999-01-23) anger Åmark följande:

“... De partier som den svenska regeringen satte under övervakning enligt öppna och hennliga föreskrifter från 1972 och 1973 var sådana som hade den väpnade revolutionen på programmet och vilka kunde misstänkas samverka med främmande makt som anföll eller ockuperade Sverige. Det man har i tankarna tycks vara formerna för det sovjetiska maktövertagandet i de östeuropeiska staterna efter andra världskriget och den s k Terijokiregeringen, en finsk marionettregering under ledning av Otto Ville Kuusinen, som Sovjetunionen satte upp under vinterkriget 1939–1940. De nya föreskrifterna grundades inte på någon noggrann analys av 70-talsvänstern och de hot mot landets säkerhet som denna kunde tänkas utgöra. . . De organisationer som Säpo hade regeringens uppdrag att övervaka utgjorde en skön blandning av anarkister, trotskister, maoister och r-are. De hade en sak gemensamt: de var antisovjetiska. . . Så ironiskt att dessa människor misstänktes för att vilja gå Moskvas ärenden och ofta därför vägrades krigsplacering efter genomförd värnpliktjämstgöring!... Här finns således ett avgörande problem i den hotbild regeringen utgått från: den vänster som skulle övervakas från 1970 och framåt hade ingen som helst anledning att vara lojal mot en sovjetisk ocku-

pationsmakt, många av dem hade tvärtom starka skäl att frukta för sin egen frihet och sina liv i en sådan situation....”

Argument om rikets säkerhet användes, enligt vissa skribenter, som ett verktyg, av bland annat socialdemokrater, centerpartister och högerpartister, för att sätta politiska motståndare ur spel. Enligt andra skribenter kan man aldrig skylla på enbart tidsandan eftersom tidsandan till viss del konstruerades av dem som avskydde och fruktade kommunismen. Med tanke på att så stora delar av folket påstås ha deltagit i denna verksamhet så måste ansvarsfrågan, enligt vissa skribenter, också diskuteras utifrån dessa faktorer.

En del skribenter hävdar att åsiktsregistreringen var riktig och anser att kommunismen som ideologi och de som företrädde denna utgjorde ett hot mot den svenska demokratin. I en debattartikel i Aftonbladet (1999-01-25) ger landshövding Karl Frithiofson sin bild av hur det förhöll sig under det Kalla krigets dagar:

“... Dessa objekt för säkerhetsorganens verksamhet framställs ibland som sårade integritetskränkta oskulder (några av dem var väl rena) medan de som jobbat med att hålla koll på dem svartmålas som lömska bovar. Det får därför förutsättas att den nya granskningskommissionens verksamhet också ska omfatta de mer eller mindre profilerade revolutionärer som funnits i de många kommunistiska bokstavs-kombinationerna. De har öppet uttalat sitt förakt för vår demokrati och agiterat för revolutionära och utomparlamentariska metoder. Redan under mina år som partiombudsman i Sörmland (1947–1953) kom jag i kontakt med detta klientel. Det kunde gälla personer som oftast kom från Stockholm och fick jobb vid järnverk, hamn, järnvägsstationer av särskild betydelse, vissa industrier och dylikt. De sökte nästla sig

in i facklig nyckelställning. Uppmärksamma fackliga förtroendemän hade dock ögonen öppna och höll de nya och misstänkta på avstånd, ibland efter det att jag kunnat informera om att den misstänkte varit på lång och upprepad "utbildning" i Moskva. Efter en tid gav de misstänkta infiltratorerna upp. De fråntogs inte jobbet, utan gav sig iväg när de inte kom någon vart i facket. Det var väl så de instruerats. Polisen var inte inblandad. Arbetarrörelsen skötte renhållningen mot sina och det demokratiska Sveriges fiender..."

Offer (13%)

En del artiklar lyfter i första hand fram de människor som på olika sätt påstås ha fått sina liv förstörda genom att de antingen förlorat sina arbeten eller att de inte kunnat söka vissa arbeten eftersom de säger sig ha blivit registrerade som säkerhetsrisker. Flera av skribenterna anger att de själva har blivit registrerade och i andra fall är det skribenter som uppger att de själva inte blivit direkt berörda men som refererar till själva företeelsen eller till enskilda fall.

Det förmodligen mest medieuppmärksammade fallet under de senaste decennierna rör Torsten Leander, snickaren som efter en Säpo-kontroll 1979 fick lämna sitt arbete på Marinmuseet i Karlskrona. Han ansågs vara en säkerhetsrisk på grund av att han hade kopplingar till vänsterrörelsen. I slutet av 1997 lyckades Leander genom sitt ombud Dennis Töllborg, professor i rättsvetenskap, få ta del av sina akter och fick så småningom rättslig upprättelse och ett skadestånd på 400 000 kr. Mediematerialet visar att fallet Torsten Leander kom att väcka en relativt bred och känsloladdad debatt eftersom en hel del artiklar refererar till detta ärende. Mediedebatten bidrog förmodligen till att kraven på en grundlig utredning av hemliga personalkontroller kom att stärkas.

Intressant i sammanhanget är att det redan 1954 skrevs en avhandling av Sven Rydenfelt, nationalekonom, professor, författare och samhällsdebattör, med titeln *"Kommunismen i Sverige"*. Sven Rydenfelt fick under avhandlingarbetet från olika håll uppgifter om den personkontroll säkerhetspolisen utövade och om konsekvenserna för de kontrollerade. Rydenfelt redovisade i två artiklar i Dagens Nyheter den 5 och 6 maj 1966 bland annat ett antal fall där personer till följd av Säpos kontroll vägrats befordran, tillträde till vissa yrken eller blivit avskedade. Enligt Rydenfelt räckte det med att svärfar prenumererade på en kommunistisk tidning för att en person skulle åsiktsregistreras. I Svenska Dagbladet (1998-08-18) skriver Rydenfelt:

"Självklart hade jag till följd av mina "landsförrädiska" avslöjanden en egen dossier i Säpos register. När Peter Bratt, Jan Guillou och Håkan Isacson 1973 avslöjade den militära säkerhetstjänstens IB:s verksamhet straffades samtliga med ett års fängelse. I vår bok behandlade vi såväl den civila som den militära säkerhetstjänsten. Märkligt nog slapp vi skaka galler. Och vi var så aningslösa att vi i det svenska demokratiska samhället aldrig ens snuddade vid tanken på en sådan risk."

Misstro, lögn och lagbrott (14%)

I 14% av artiklarna står misstron och misstanke eller påståenden om lögn och lagbrott i fokus. Eftersom en artikel kan innehålla flera teman, har jag valt att studera antalet artiklar som implicit eller explicit speglar någon form av misstro, även om detta tema bedömts som sekundärt i förhållande till övriga ämnesråden i analysen.

I nästan hälften av pressartiklarna (46%) finns en slags misstro mot politiker och myndigheter. Tonläget i debatten är negativt. Resultatet är intressant eftersom misstron bidrar

till att påverka människors förtroende i negativ riktning (Österman, 1999:6ff). Människors grad av förtroende för myndigheter och politiker har i sin tur betydelse för hur väl demokratin fungerar (Österman, 1999: 4 ff). Det vanligaste förekommande temat i insändarmaterialet är just misstron, vilket tydligt speglas i tio av de femton insändarartiklarna, i drygt hälften av debattartiklarna och det övriga redaktionella materialet och i mindre utsträckning, ungefär en femtedel, av ledarartiklarna. Skribenterna anser att den offentliga maktutövningen i hög grad har missbrukats. Den offentliga maktutövningen har, enligt majoriteten av de skribenter som uttalar sig i mediematerialet, inte uppfyllt de krav på rättssäkerhet som ingår som en väsentlig del i ett demokratiskt samhälle. Flera politiker påstås ha ljugit och i flera fall har det enligt pressmaterialet begåtts lagbrott vilket då spårar på misstron. Även om misstron genomsyrar större delen av mediematerialet, är den inte enkelriktad. Skribenternas kritik kan kategoriseras på följande sätt:

- generell kritik mot politiker och staten i största allmänhet,
- kritik mot andra politiska partier än det egna,
- kritik mot det egna partiet,
- kritik mot framförallt socialdemokrater eller annan specifik grupp.

Misstron är så uppenbar att den oftast framkommer redan i pressrubrikerna. Nedan exemplifieras några rubriker som i vissa fall också kompletteras med citat ur artikelns brödtext.

Med anledning av Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådets (HSFRs) forskningsplan om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten framhålls följande:

“Debatt: Ljusår från en riktig undersökning. Med nuvarande inriktning är rege-

ringens forskningsprogram om den svenska säkerhetstjänsten dömt att bli ett vetenskapligt misslyckande”

(Dagens Nyheter, 1998-03-13).

I andra fall är det HSFR som riktar kritik mot regeringen (i första hand). Rubriken nedan är kompletterad med artikelns ingress:

“Regeringen litar inte på forskarna

De dokument som underrättelse- och register-nämnderna presenterat är bleka. Regeringens upplägg på hur övervakningsorganens historia ska granskas är långt ifrån heltäckande. Om alla arkiv öppnas måste slutsatsen bli att regeringen inte vågar anförtro forskarna sekretessbelagt material, skriver Lars-Olof Lampers.”

(Göteborgs-Posten, 1999-01-09).

I många artiklar ifrågasätts regeringens uppriktighet i att verkligen vilja utreda personalkontrollen, och de tre utredningarna anses av en del skribenter snarare vara *skenutredningar* för att komma runt kraven på offentlighet.

“Jag vägrar svara om IB”. Carl Persson ställer ultimatum för att infinna sig till förhör om IB och Säpo”.

“... När regeringen nu ger Försvarets underrättelsenämnd i uppdrag att hålla förhör med oss som vet något om Säpo och samarbetet med IB, då ska våra berättelser hållas hemliga. Därför vägrar jag att inställa mig frivilligt. Det skriver före detta rikspolischefen Carl Persson. Han kräver att allt om vad den militära underrättelsetjänsten (IB) och Säpo sysslade med under 1960- och 70-talen ska offentliggöras. Alla papper om åsiktsregistreringen måste på bordet. Regeringens motargument är bara undanflykter, skriver han.

... I stället försöker regeringen på olika sätt komma runt kraven på offentlighet. Den ökar därigenom misstänksamheten och misstron hos

många människor.... Samtidigt som ansvariga politiker hävdar att allting redan är utrett – vilket ingalunda är fallet – fattar regeringen beslut om olika åtgärder för att förhindra och förhålla offentlig insyn i vad som förekommit.

Sälunda beslöt regeringen i december 1997 att ge Humanistisk – Samhällsvetenskapliga forskningsrådet i uppdrag att genomföra ett särskilt forskningsprogram om militär under rättelse- och säkerhetstjänst... Resultatet av forskningen beräknas kunna redovisas år 2002! Och då blir det forskningsrådet och regeringen som skall pröva om svenska folket vid den tidpunkten är moget att få ta del av sanningen! Med denna uppläggning har man lyckats förskjuta frågan om offentlighet och insyn.... När det gäller Säpo och den så omdiskuterade åsiktsregistreringen, vågar regeringen inte offentliggöra de direktiv som regeringen själva utfärdat om registreringen...

... I stället för att nu offentliggöra ifrågasättande bestämmelser, ger regeringen Registernämnden i uppdrag att undersöka vissa frågor rörande hanteringen av personuppgifter i samband med personalkontroll. Därvid hänvisar man till det så kallade Leanderfallet och säger att det idag finns mycket som talar för att personalkontrollen handlagts "på ett olyckligt sätt". Registernämnden skall därför utreda om det finns andra sådana fall. På så sätt undviker man att tala om vilka bestämmelser som regeringen utfärdat. Så går man till väga trots justitieministerns ständiga prat om öppenhet! ..."

(Dagens Nyheter 1998-06-22).

I en krönika publicerad i Expressen drygt en vecka senare (1998-06-30) skriver Anders Ehnmark:

"Nykvarn, tisdag. Statsmakten slog till mot budbäraren"

"En bild i lördagens DN får mig att minnas en morgon för längesen. Bilden visar fyra herrar

som lastar in svarta plastsäckar i en Volvo 140. Säpo gör husrannsakan hos tidskriften Folket i Bild/ Kulturfront i Haga skola. Bilden är tagen på morgonen den 22 oktober 1973. Jag minns vinkeln: halvvägs upp i den gamla skolans trappa. Det är nämligen jag som håller i kameran.

Vi blev förvånade, kan man säga. Peter Bratt, Jan Guillou och Håkan Isacson hade i FiB/K avslöjat hur en organisation vid namn IB spionerade på solidaritetsrörelser och bedrev olaglig åsiktsregistrering. Riktigt vad IB var vet vi inte än. Det var i alla fall ett intressant och viktigt avslöjande, men pinsamt, varför statsmakterna, litet oklart hur och var, beslöt sig för att slå till mot budbäraren i stället för att ta ställning till budet ...

... Det har gått lång tid, och alltjämt är historien ouppklarad, åsiktsregistreringen inte känd i sin helhet, utan bara punktvis, och IB i stort sett lika dunkel som då. Det finns några som vet, Birger Elmér, som var chef, Carl Persson, som var rikspolischef, men de är bundna av en sekretess som regeringen inte vill häva. I själva verket pågår, som Carl Persson skrev i en artikel häromdan, en skenbar utredning, varvid hemligheten offentliggörs i en så liten krets, nämligen försvarets underrättelsenämnd, att den förblir hemlig, ehuru offentliggjord. Det var detta spel, övertäckning genom avtäckning, som Carl Persson på goda grunder vägrade vara med om".

I några fall riktas misstron mot framförallt medborgarna:

"Angiveri som folkrörelse"

(Dagens Nyheter, 1998-08-22)

"Ett land fyllt av angivare"

(Aftonbladet 1998-07-28)

Kritik av andra politiska partier än det egna är inte ovanlig. Nedanstående rubrik avser socialdemokraterna. Skribenten Lars Lönn-

roth menar att vikten av att visa upp den rätta politiska attityden gentemot allmänheten sker på bekostnad av sanningen:

“Hyckleriet som politisk princip”

“Märkliga fakta kryper efterhand fram om socialdemokratiska maktbävaras agerande under det kalla kriget... Det olustiga med allt detta är naturligtvis inte att man i regeringen försökt skydda sig mot kommunistiska angrepp och infiltration, ty det har man haft mycket goda skäl att göra. Långt värre hade varit om man blundat för den fara som sovjetkommunismen utan tvivel innebar. Det olustiga är däremot hyckleriet, dubbelmoralen, det systematiska falskspelet inför egna väljare och tilltänkta sympatisörer på vänsterkanten. Här har man alltså inbillat dem att svensk socialdemokrati inte bara stod för en neutral hållning i det kalla kriget utan också var ungefär lika kritisk till västerländsk kapitalism av amerikansk modell som till kommunismen, samtidigt som man i praktiken valt sida, samma kapitalistiska sida som de borgerliga partierna... Följaktligen överdriver de i sin retorik det ideologiska avståndet till de borgerliga partierna, vilket på sikt leder till nya svekdebatter och kanske nya avslöjanden om hemligheter i stil med dem som nu avslöjas i samband med IB-affären och förhållandet till Nato...”

... Det värsta med hyckleriet som politisk princip är att sanningen för maktens utövare till sist framstår som försumbar jämfört med kravet på att uppvisa rätt ideologisk attityd inför allmänheten. Flera uttalanden från förutvarande utbildningsminister Carl Tham visade till exempel att denne nu avsuttne maktbävarer ansåg politisk korrekthet vara en viktigare egenskap än sanningslidelse även hos vetenskapens företrädare...

...Må vara att våra styresmän kanske i grunden, liksom goda föräldrar, vill oss väl. Men vi

vill gärna veta sanningen om vad de själva egentligen har för sig bakom lyckta dörrar”.

(Svenska Dagbladet, 1998-11-15).

I andra artiklar är det vänstersympatisörer som uttalar sig, vilket får exemplifieras med följande citat (Anders Johansson i Dagens Nyheter, 1998-12-23):

“Det är en icke-utredning”

“... Det är otroliga siffror för vårt parti, kommenterar Frank Baude, ordförande för KPML (revolutionärerna). För övrigt tycker han att Registernämndens utredning “inte innehåller något nytt och omskakande”. Baude vill inte uppge partiets medlemstal “men en stor del av våra medlemmar har varit registrerade”. Han avfärdar Registernämndens utredning som en “icke-utredning”, liksom den som nyligen presenterades av Anders Björck... De som påstår att KPLMr vill “omstörta samhället med våld” läser vårt partiprogram som “fan läser Bibeln”, enligt Baude. – Vi hävdar att den borgerliga statsapparaten inte godvilligt ger ifrån sig makten och förnekar inte att utomparlamentariskt arbete har den största betydelse...”

... Vänsterpartiets ordförande Gudrun Schyman ser rapporten som ett misslyckande och kritiserar ledamöterna för att inte ha tagit upp enskilda personer som registrerats på felaktiga grunder. Hon håller fast vid sitt krav på en granskningskommission enligt norsk modell”.

I vissa fall riktas kritiken mot det egna partiet, vilket exemplifieras med följande rubrik:

“Vad försöker s-toppen dölja? Partikamraterna kräver sanningen om IB-affären”

(Expressen, 1998-07-30)

Påståenden om lögnare förekommer också. Det intressanta är att det, vid genomgång av samtliga artiklars rubriker, endast är en tid-

ning – Expressen – som använt sig av kraftfullare uttryck som *lögn* och *ljugit*, vilket framgår av följande rubriker:

“Brev till ledarsidan: Carlsson ljög”

(Expressen, 1998-08-21)

“Sten Andersson spelar bluffpoker”

(Expressen, 1998-08-18)

“Flera ministrar har blåljugit. Allt fler kräver sanningen om IB”

(Expressen 1998-07-29)

“Vem ljög mest? Nu ska hela sanningen fram”

(Expressen, 1999-02-11)

“SÄPO såg spöken “(2%)

Kritiken mot den inrikes kontrollerande verksamheten riktar sig mot såväl den militära underrättelsetjänsten och IB som mot Säkerhetspolisen Säpo. Medan kritiken mot IB kan karakteriseras som skarp och seriös, finns det gällande Säpos verksamhet en blandning av både allvarsamma, kritiska artiklar och artiklar som *ironiserar* över Säpo och dess verksamhet, som genom texternas framställning framstår som löjeväckande och paranoid:

“Ministern idag: Säpo såg spöken”

“Säpo antydde att Göran Elwin var spion. Dåvarande utbildningsministern Jan-Erik Wikström fick Säpo-rapporten i sitt knä. – Säpos beskyllningar saknade grund. De såg spöken mitt på ljusa dagen, sade Wikström i morse till Expressen..”

(Expressen, 1998-11-30).

“I augusti 1964 började Säpo avlyssna den danske konsuln Egon Lyre i Göteborg. Miss-tanken fanns att han var rysk spion... .Redan första veckans avlyssning visar att paret Lyre har “synnerligen omfattande utlandsförbindelser” skriver Säpo. Dessa förbindelser består dels i att de besökt sin dotter som är gift med en

österrikare och bor i Wien, dels semesterat i Italien. Dessutom har fru Lyre pratat i telefon med en väninna som arbetar på det italienska konsulatet i Göteborg. Sedan fylls rapporterna av redovisningar av paret's privatekonomi och deras resor hem till Danmark. På de besöken övervakas de av danska Säpo.

Uppenbart besvikna av det magra resultatet utökar Säpo undersökningen. Nu börjar man också avlyssna en anställd på konsulatet. Denne är nämligen gift med en finska som har en cigarraffär på Gibraltargatan i Göteborg. Paret åker ofta till hustruns hemland, vilket betraktas som misstänkt: – Finlands betydelse som operationsbas för det sovjetiska spionaget torde inte behöva ordas om, skriver Säpo den 27 januari 1965.

Också cigarraffären avlyssnas. I Säpos värld var innehav av en cigarraffär något mycket suspekt. Den kan nämligen användas som en “väl kamouflerad brevlåda”. I rapporten till rådhusrätten beskrivs mångordigt hur skyllningen kan ändras så att den ger tecken åt agenter... “

(Dagens Nyheter, 1999-01-26).

I en annan artikel, också publicerad i Dagens Nyheter, 1999-01-25, återges följande historia, vilket i det närmaste påminner om en skröna:

“Ibland satte de avlyssnade myror i huvudet på polisen. Som i det här samtalet mellan ombudsman Harry Hagberg, på besök från Stockholm, och partifunktionären Folke Eriksson:

H: Tjenare, det är Harry.

E: Hej, hej.

H: Vad önskar du mig?

E: Ja, jag skulle bara höra hur du mådde.

H: Ja, det var roligt. Jo, då jag mår bara bra.

Paus

E: B2.

H: Va?

E: B2.

H: B2, C4.

E: Klart.

Paus.

H: Ja.

E: Hör du du, hur är det?

Sedan fortsätter ett mer normalt samtal.

Vad betydde nu detta? Göteborgs-Säpo fick ingen rätsida på det utan skickade en utskrift till Stockholm.

Svaret blev nedslående: "På det i Eder skrivelse omtalade samtalet kan vi tyvärr icke lämna någon rimlig förklaring", skriver kollegorna i Stockholm.

– Man ska inte spela schack i telefon, det är lärdomen, säger Folke Eriksson idag och skratrar stort. . ."

I kölvattnet (5%)

Personalkontroll och åsiktsregistrering har som ämne betraktat uppnått *tröskelvärdet*, vilket innebär att när ett ämne har blivit intressant och etablerat som nyhetsmaterial fortsätter det att vara det.

Oron och misstron mot statens vilja och förmåga att försvara den enskilde medborgarens integritet har förmodligen, med tanke på dels den återkommande rapporteringen kring problematiken om personalkontroll, dels massmediers opinionsbildande verkan, fått till följd att vissa andra grupper i samhället nu tror sig vara åsiktsregistrerade. En av dessa grupper, *invandrardebattörer*, får tjäna som exempel på detta. I en debattartikel i Dagens Nyheter (1998-11-27) anförs följande:

“ Kritiska invandrare skulle bort. Juan Fonseca och Mikael Alonzo: Utred frågan om åsiktsregistrering av obekväma invandrardebattörer.”

För två år sedan fick vi uppgifter om en kampanj mot oss och ett antal personer med invandrarbakgrund. Ett 20-tal personer, samtliga kritiska till integrationspolitiken, skulle ha regi-

strerats på inrikesdepartementet. Det ansvariga statsrådet förnekade detta, men idag har flera av oss sparkats från våra poster eller drabbats på annat sätt. Den kommande sanningskommissionen måste utreda frågan om åsiktsregistrering av invandrare...“

Skribenternas argumentation utgår från antagandet att åsiktsregistreringen av vänstersympatisörer länge var en dold företeelse. En naturlig följd av resonemanget, enligt Fonseca och Alonzo, skulle då innebära att åsiktsregistrering mycket väl kan förekomma även i andra sammanhang och beröra andra grupper i samhället. Enligt Fonseca och Alonzo finns det bevis eller åtminstone indicier på att en sådan registrering skett och sker av aktiva invandrardebattörer.

Debattinlägget replikeras av departementsrådet och enhetscheferna Lars Bryntesson, Per Bengtsson samt Lars G Johansson i inrikesdepartementet vilka starkt vänder sig mot dels FONSECAS och ALONZOS *“konspirationsteori”*, dels Dagens Nyheter's källkontroll vilken de anser vara i högsta grad undermålig:

“Som ämbetsmän måste vi starkt reagera mot den nidbild av regeringskansliet som målas upp i den aktuella artikeln. Förvanskningar och insinuationer av det slag som Fonseca och Alonzo ägnar sig åt i sin artikel är förvisso mest pinsamma för författarna själva, men också anmärkningsvärda ur en annan aspekt: Om denna typ av anklagelser får stå oemotsagda riskerar de allvarligt att vidga klyftan mellan folket och samhällsinstitutionerna och därmed allvarligt bidra till att öka osäkerhet och fördomar i samhället. En sådan utveckling måste motverkas, och här spelar massmedierna en avgörande roll.

I egenskap av tjänstemän i regeringskansliet har vi allt oftare kunnat konstatera att medier-na generellt slarvar både med källkontroll och

krav på egna baskunskaper i de ämnen de skildrar. Vanligtvis brukar DN Debatt skilja sig från mönstret och ha hög kvalitet och stringens, men i detta fall har man avvikit från den linjen och publicerat en artikel fylld av både sakfel och helt grundlösa anklagelser om allvarligt maktmissbruk.

Trodde DN själva på avslöjandet i artikeln? Vad ville man uppnå med detta ställningstagande?....

Vi är nog alla medvetna om den avsevärda makt som ligger i "den tredje statsmakten", det vill säga massmedierna. Är det då orimligt att begära av denna "tredje statsmakt" att den fria tillgång till information som offentlighetsprincipen erbjuder också innebär ett ansvar att kontrollera de uppgifter man sprider? Vi ser stor anledning att i debatten ställa oss den allt viktigare frågan: Vem granskar granskarna?"

(Dagens Nyheter, 1998-12-13).

Mats Bergstrand, redaktör vid DN Debatt, svarar därvid i samma artikel:

"Även fortsättningsvis kommer DN Debatt att publicera artiklar utan att i förväg inhämta rekommendationer i ärendet från olika departementstjänstemän.

Tjänstemännen tycks anse att en debattredaktör själv ska omfatta alla de ståndpunkter som hon eller han väljer att publicera. Det ställer ganska långtgående krav på åsiktsmässig ombytlighet.

Ord står mot ord i denna debatt. Jag har inte faktakontrollerat tjänstemännens artikel. Men jag tycker absolut inte att den ska stoppas."

En intressant fråga i det här sammanhanget är om massmedier, genom sitt sätt att hantera frågan kring personalkontroll och åsiktsregistrering, bidrar till att skapa en grogrund för konspirationsteorier. Min avsikt är inte att

förringa den oro och misstro som uttrycks av Fonseca och Alonzo men jag anser att frågan är intressant därför att den gäller mediernas betydelse i ett djupare sammanhang och knyter an till frågor om medborgerligt förtroende, som är av betydelse för demokratins kondition.

Enligt konspirationsteoretikern Mark Fenster (1999: 109 ff) är konspirationsteorier vanligt förekommande i samhället i olika sammanhang. Konspirationsteorier har flera funktioner, beroende på i vilket sammanhang de cirkulerar. De kan exempelvis användas av människor för att förklara delar av politiska skeenden som annars förblir "dolda" och därför framstår som osammanhängande. Konspirationsteorin kan då bidra till att få de bitar av (till synes osammanhängande) information, som öppet presenterats, att framstå som logiska.

Konspirationsteorier kan också upplevas som stimulerande och underhållande och används, enligt Fenster (1999:77 ff) dels i medierapporteringen dels inom filmindustrin där konspirationsteorier formaliserats och givit upphov till en egen genre. I TV-serien *The X-files* har konceptet förfinats optimalt och det implicita budskapet kan sägas vara "THEY are really out to get you...so you'd better get them first" (Fenster, 1999:199). Strukturen i medierapporteringen kring mordet på den amerikanske presidenten John. F. Kennedy kan, enligt Fenster, också sägas vara ett exempel på en händelse som innehöll konspirationsteoretiska drag (1999: 105ff). En svensk motsvarighet kan kanske stå att finna i den återkommande medierapporteringen kring Palmemordet.

Öppenhet eller slutenhet (9%)

Ett annat tema i mediematerialet rör de sekretessbelagda personakter som arkiverats vid olika myndigheter. Problemen gällande dessa

arkiv beskrivs vara flera. För det första så har de personer som har eller misstänker att de blivit registrerade inte fått ta del av sina egna personakter (endast ett fåtal handlingar påstås ha delgivits allmänheten), för det andra så har bland annat Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet (HSFR), som utreder säkerhets- och underrättelsetjänsternas verksamhet, svårt att få tillgång till arkiven och, för det tredje, har arkiv försvunnit under oupplärade omständigheter.

Inligt många skribenter råder det från bland annat politikernas håll en ovilja att öppna arkiven. I mediematerialet anges olika skäl till detta. Vissa skribenter, företrädesvis myndighetspersoner, menar att rikets säkerhet kan äventyras om innehållet i arkiven röjs, medan andra, vanligen journalister, medborgare, jurister och akademiker, anser att det idag finns många personer som fortfarande är aktiva och att dessa personer skulle skadas av ett offentliggörande av arkivens innehåll vilket då motiverar att sekretessen kvarstår. En del personer hävdar att det finns partipolitiska intressen att bevaka, vilket är anledningen till att arkiv försvinner eller hemlighålls.

HSFR hade under hösten 1998 skrivit ett brev till utbildningsminister Thomas Östros och beskrivit svårigheterna med att dels få tillgång till och översikt av arkivmaterial, dels intervjua vissa personer som bedöms ha stor kännedom om underrättelse- och säkerhetstjänsten men som hindras av tystnadsplikt, vilket medförde att forskningsrådet ansåg sig svårligen kunna genomföra sitt uppdrag (Dagens Nyheter 1998-11-17):

“... Att forskarna får reda på vilket material som finns är kanske det allra viktigaste. Och åtminstone än så länge har vi problem med Must, säger Torsten Augrell. Forskarna behöver inte bara tillgång till arkivmaterial. De vill

också få möjlighet att intervjua vissa personer som har stor kännedom om underrättelse- och säkerhetstjänsten. Men många av dessa ställer inte upp för intervjuer med hänvisning till sin tystnadsplikt, skriver HSFR till regeringen. Om de aktuella personerna inte blir lösta från sin tystnadsplikt går forskarna miste om nödvändig information som är av avgörande betydelse för forskningsuppdraget, hävdar HSFR. De här personerna intervjuas visserligen av Försvarets underrättelsenämnd. Men då får forskarna inte vara med. Intervjuerna bandas inte heller...”.

Tvisten kring arkiven har varit intensiv och har exempelvis fått till följd att en av forskarna i den av regeringen tillsatta forskningsutredningsgruppen HSFR hoppade av i början av januari 1999 (Helsingborgs Dagblad 1999-01-05):

“IB-forskare hoppar av. Protest mot begränsad faktatillgång

Kriminologen Janne Flyghed hoppar av forskningsprojektet om bland annat IB. Han tycker att regeringen varit för passiv. – Jag kan inte gå in i något som jag känner inte går att genomföra på ett vettigt sätt, säger Flyghed.

Forskningsprogrammet om underrättelse- och säkerhetstjänsten startade i somras efter att regeringen anslagit 20 miljoner kronor. Janne Flyghed skulle ha forskat inom den del av programmet som tar upp övervakningssystemet i ett historiskt och internationellt perspektiv. Nu har Flyghed av sagt sig anslaget på omkring en och en halv miljon kronor innan han ens påbörjat projektet. – Det måste finnas rimliga skäl att tro att man ska kunna få tillgång till arkivmaterial och praktiska möjligheter att jobba i arkiven, säger Flyghed. Även andra forskare har varit kritiska mot regeringen och menat att den gör för lite för att se till att forskarna får tillgång till militärens hemliga materia ...

Janne Flyghed tycker att regeringen varit svävande gentemot forskarna ända sedan i våras. Han tror att en orsak är att regeringen är rädd för att bilden av levande personer eller tidigare uppburna politiker ska bli solkig om allt kommer fram...“.

Utbildningsminister Thomas Östros beklagade forskarens avhopp och hade viss förståelse för forskarnas kritik men vidhöll samtidigt att forskarna inte bör få fri tillgång till arkivmaterialet (Helsingborgs Dagblad 1999-01-05):

“... Men man bör ändå ha en viss förståelse för att det handlar om hemligt material. Det gäller att hitta praktiska lösningar och regeringen har den viljan... Östros tror däremot inte på att ge forskarna fri tillgång till arkiven på grund av att där också finns känsliga handlingar som inte är relevanta för forskningen...“.

I en samlad artikel, publicerad på Dagens Nyheters debattsida (1999-03-27) skriver statsråden Laila Freivalds, Björn von Sydow och Thomas Östros följande:

“... De forskare som nu undersöker den svenska åsiktsregistreringen kan givetvis inte få fri och omedelbar tillgång till alla arkiv. Men många hittills sekretessbelagda handlingar kan vid en närmare granskning visa sig möjliga att offentliggöra. Regeringen kommer nu att ge Säpo i uppdrag att skyndsamt ta fram relevant arkivmaterial åt forskarna. På det sättet kan vi se till att Säpo ger stödet åt forskarna högre prioritet. Det skriver statsråden Laila Freivalds, Björn von Sydow och Thomas Östros... En grundtanke med uppdraget till HSFR är också att forskningen ska vara oberoende. Genom regeringsbeslutet anges bara ramarna för forskningsprogrammet. Regeringen har inte tagit någon del i utformningen av programmet, och genomförandet ska ske enligt vetenskapliga principer och metoder. Forsk-

ningen är oberoende också i så måtto att det saknas band till de myndigheter eller personer som tagit del i underrättelse- och säkerhetstjänstens verksamhet. Härigenom skapas de bästa förutsättningarna för en objektiv och kritisk bedömning av verksamheten, liksom av den hotbild och de synsätt som ansetts motivera den. Vi ser det som en viktig trovärdighetsfråga att verksamheten på detta sätt underkastas en vetenskaplig bedömning som kan ske utan styrning från statsmakternas sida och som genomförs utan några sidoblicka... Regeringen har beslutat att med några få undantag lämna ut två kartläggningar över de register som har använts inom den militära säkerhetstjänsten. Kartläggningarna har gjorts av Försvarets underrättelsenämnd på uppdrag av regeringen. De är utförliga och innehåller förteckningar och beskrivningar av ett mycket omfattande material i Försvarmaktens arkiv. De borde därför enligt vår mening kunna utgöra ett slags “sökångar” till arkivet och ge forskarna underlag för en bedömning av vilket material som kan vara av intresse vid genomförande av forskningsprogrammet...“.

Trots att regeringen, efter kritik, beslutade att från den 1 april 1999 lämna en del på sekretessreglerna, anser många att det är fortsatt svårt att få tillgång till relevant arkivmaterial. De personer som kontaktat Säpo och kammarrätten på grund av att de misstänker sig vara registrerade uppger att de rutinnässigt nekats besked om de varit eller är registrerade. I en nyhetsartikel publicerad i Expressen den 30 september 1999 berättar journalisten Björn Lennestig följande:

“... Under 70-talet var jag aktiv medlem i FiB-Kulturfront och SKP. När jag gjorde lumpen på I 13 i Falun gav jag ut en illegal soldatfacklig tidning. Regementsledningen försökte få mig åtalad för uppvoigling av krigsmanskap, men misslyckades...“.

– Jag märkte under hösten 1983 att min telefon var avlyssnad. Det var en massa knaster och konstigheter på tråden när jag skulle ringa. Trots att jag bytte bostad fortsatte problemen. – När jag av en ren tillfällighet bytte källarförråd upptäckte jag att det gick trådar från mitt förråd till ett annat förråd där en av televerkets undercentraler fanns. – Senare fick jag veta att två civilklädda herrar fått tillstånd av bostadsrättsföreningens äldrige ordförande att plugga in sig på telenätet. Grannarna berättade att det tidigare stod en bandspelare i källaren och att den placerades där när jag flyttade in. Björn Lennestig säger att han vill ha en ursäkt av staten. – Det är idag tio år sedan muren föll och den gamla sovjetmakten började vittra sönder. I de forna öststaterna har man öppnat arkiven. Men jag som svensk medborgare i Sverige får inte veta vad som finns om mig i mitt eget lands register. Det är fel.

Den lättnad i sekretesslagen som gäller från den 1 april i år är inget annat än ett rent skämt. Statens tjänstemän har gjort olagliga intrång i mitt privatliv och profession som journalist. Jag känner mig förklarad "persona non grata" i mitt eget land, av den statsapparat jag är med och avlönar. Jag vill ha upprättelse och rätten till min egen historia."

I samma artikel ett stycke längre ned framhålls följande:

"... Säpos arkiv uppges idag omfatta omkring 2000 hyllmeter. Cirka tusen personer har skrivit till säkerhetspolisen och begärt att få veta vad som registrerats om dem. Nästan alla har fått avslag. Många har utan framgång överklagat till kammarrätten. Regeringsrätten har beslutat att pröva ett av fallen. Målet handlar om en 61-årig konstnär från Råå utanför Helsingborg som hävdar att han fått sitt liv förstört på grund av Säpos registrering... I en inlaga till rätten hävdar konstnären att syftet med den

nya lagen är att underlätta för medborgare att själva kontrollera att Säpo inte sysslar med åsiktsregistrering. Att då, som säkerhetspolisen gjort och kammarrätten bekräftat, rutinmässigt avslå begäran om att få veta om man är registrerad eller inte är fel. Beslutet borde, enligt mannen, i varje fall föregås av en ordentlig utredning om vilka skador som kan uppstå om information lämnas ut. Han menar också att Säpos agerande gör det omöjligt för felaktigt registrerade att kräva skadestånd enligt polisdatalagens skadeståndsbestämmelser eftersom de inte får veta om de är registrerade eller inte. Moment 22 alltså..."

Vid granskningen av det totala antalet artiklar visar det sig, att samtliga skribenter som representerar medie- och det medborgerliga perspektivet, dvs. journalister, medborgare, forskare och författare, anser att myndigheter och politiker försvarar en slutenhet som ur ett medborgerligt och juridiskt perspektiv inte kan försvaras. Det finns sålunda ingen större förståelse idag för de argument som framhålls av myndigheter och politiker.

Valet 1998

Det mediematerial som ligger till grund för denna studie indikerar att det massmediala intresset för frågan kring den svenska under rättelse- och säkerhetstjänstens personalkontroller och åsiktsregistrering ökade under augusti och september 1998. Antalet publicerade artiklar ökade och intresset för frågan kan också märkas i artiklarnas innehåll, vilket visar att ämnet i viss mån blev en viktig fråga inför valet 1998. Med anledning av detta faktum blir det naturligt och intressant att ställa frågan om vilka aspekter som lyftes fram; användes till exempel IB-affären av oppositionen som ett verktyg för att vinna röster och fanns det försök till att tysta ned frågan?

Vid granskningen av de artiklar vilka pub-

licerats innan valet 1998 visar det sig att en del skribenter anser att IB-affären användes som ett medel av oppositionen för att vinna röster. Flera skribenter ansåg att frågan försökte tystas ned med hjälp av olika metoder däribland tillsättandet av de tre utredningsgrupperna Registernämnden, Försvarets underrättelsenämnd samt HSFR. Samtliga teman, vilka redovisas i denna studie, finns dock med och diskuteras under valrörelseperioden. I SVT2s *Bakom rubrikerna* (1999-09-30) uttrycker Håkan Arvidsson (se *Åsiktsregistrering*) som också ingår i forskningsgruppen HSFR följande tankar:

“... – Så varför har man offrat tjugo miljoner på en grupp som inte kan arbeta?

– Ja, men det är väl klart att frågan kom upp under en valkampanj och på våren i en valkampanj och den kom ju mycket olägligt och socialdemokratin önskade inte ha den frågan i valkampanjen. Hur gör man då? Jo då tar man å flyttar på frågan till ett.. till forskningen och sen ska den lösa frågan.. och det är ju desto bättre eftersom då behöver inte partiet själva betala för det, utan då betalar skattebetalarna hela kalaset. Frågan dör i valkampanjen och efteråt så sätter man bara en enkel käpp i hjulet.

– Men varför fortsatte du att jobba.. under såna omständigheter?

– Ja, men jag fortsätter inte jobba!

– Du gör inte det?

– Jag har inte rört mina pengar... .möjligt skriver jag något... .om jag kan hitta på nånting som regeringen inte blir glad för“.

Den stora delen av artiklarna accentuerar emellertid kravet på en ”sanningskommision”, vilket redovisas i följande avsnitt. Dessutom lyfts en del specifika händelser fram just i augusti och september 1998. Sjukhusspionens lista publiceras i slutet av au-

gusti 1998 och chefen för P1 vid Sveriges Radio, Tom Lundgren, beslutar, också i slutet av augusti, att inte sända ett program om IB-affären före valet. I Expressen kunde man den 28 augusti 1998 läsa följande nyhet:

“ Nu råder fullt krig på Sveriges Radio. Chefen för P1, Tom Lundgren, har beslutat att inte sända ett program om IB före valet. På Ekot tror många medarbetare att materialet skulle vara “för känsligt” för socialdemokraterna. – Jag är störtförbannad och skäms, säger Ekots stjärnreporter Jan Mosander. Under ledning av reportern Erik Ridderstolpe planerade Ekot att sända en 3,5 timme lång så kallad hearing om IB-affären. I programmet skulle de inblandade i IB-affären kasta nytt ljus över sanningen om socialdemokraternas inriktning och åsiktsregistrering. Ekot ville att programmet skulle sändas 13 september, en vecka före valet. Men nu har P1-ledningen sagt nej. Att det skulle bero på att materialet om IB skulle vara pinsamt för socialdemokraterna mitt under valrörelsen förnekar Tom Lundgren bestämt. Det är inte journalistiskt motiverat att sända en hearing då. Det har inte framkommit något nytt, säger han. Erik Ridderstolpe slår tillbaka. Han menar att Ekots belysning av IB är motiverad: – Vi har nya, helt unika uppgifter och folk från IB som väntat på att få tala sedan 1974, säger Erik Ridderstolpe. – Det här är ett svek mot lyssnarna. De har rätt att få veta sanningen före valet, oavsett vilket parti det drabbar. . . – I morse sa de “Gärna sändning, men inte före valet”. Nu pratar de om motiv. Jag har jobbat som reporter i 32 år, och jag vet vad som är journalistiskt motiverat, fräser Jan Mosander. – Och om de pratar om journalistiska motiv idiotförklarar de både oss och våra chefer. Biträdande P1-chefen Claes Keisu är irriterad på de bägge reporterna. – Det är illojalt att föra en sådan här diskussion utanför radiohuset. Hade de jobbat på TV3 eller TV4 hade de fått sparken

direkt. Varför sänder ni inte programmet? – IB är intimt förknippat med socialdemokraterna. Vi vill vara säkra på att det är rimligt att göra ett sånt här program eller om det skulle kunna skada Sveriges Radio. Vi vill fundera en gång till.“

Knappt en vecka senare kunde man i Expressen läsa fortsättningen på den upphettade historien (1998-09-03):

“Bråket på Sveriges Radio fortsätter. P1-ledningens beslut att inte sända ett program om IB före valet kritiserar allt hårdare. Igår av gick den tillförordnade P1-chefen Claes Keisu med omedelbar verkan. – Det här kan ha skadat förtroendet för Sveriges Radio, säger Jan Mosander, en av Ekots främsta reportrar. IB-affären fortsätter att väcka heta känslor. Nu råder närmast krigstillstånd på Sveriges Radio. . . På Dagens Nyheters debattsida idag skriver flera reportrar att ledningens beslut gör att man kan misstänka Sveriges Radio för att ta hänsyn till socialdemokraterna. Claes Keisu säger att han känner sig arg och besviken. – Jag trodde inte detta om mina kollegor. Jag trodde inte det var möjligt. – Vad Jan Mosander och Erik Ridderstolpe sagt har ju gällt. Vi är dömda på förhand känns det som. Claes Keisu försvarar sina uttalanden. – Det är ju ett faktum att IB är intimt förknippat med socialdemokraterna. Jag tycker inte att det är brottsligt av ansvariga på en radiokanal att gå igenom och fundera innan vi tar ett beslut om vi ska sända eller inte. . . Jan Mosander menar att Sveriges Radios ansvar och plikter är gentemot lyssnarna, och inga andra. – Anledningen till att jag diskuterar det här är att jag försvarar public service.“

Följande artikel får exemplifiera de redan under valrörelsen ökande kraven på att tillsätta en "sanningskommission". Artikeln är publicerad (pressgranne) i Nerikes Allehanda den 24 augusti 1998 och handlar om sjukhusspio-

nens lista över ett trettiotal anställda vilka registrerats som säkerhetsrisker:

“Efter 23 år har den så kallade sjukhusspionens lista över personer anställda inom sjukvården i Göteborg som betraktades som säkerhetsrisker blivit känd. Det är förre sjukhusintendenten Bertil Hermansson som överlämnat en kopia på listan till Göteborgs-Posten. Hermansson är idag 80 år och han anser sig inte längre vara bunden av sekretess och vill bidra till att en oberoende sanningskommission tillsätts. Han vill också berätta för att få frid, skriver tidningen. – Den här affären har vållat mig mycket obehag, säger han till G-P. Vid tiden för spionskandalen, hösten 1975, var Hermansson tillförordnad säkerhetschef på Sahlgrenska sjukhuset. . . Hermansson uppmanades att kasta ut “förrädarna” som fanns på listan. Men han vägrade. . .“

Händelserna vid Sveriges Radio och offentliggörandet av sjukhusspionens lista är exempel på två händelser som förmodligen haft en för bland andra socialdemokraterna negativt opinionsbildande verkan. Skribenterna i de av Expressen publicerade artiklarna kring bråket vid Sveriges Radio har implicit valt att framhålla "stjärnreportrarnas" argumentation och Sveriges Radio är mycket riktigt ett public service-företag som ska agera i allmänhetens tjänst. Samtidigt är det intressant att väcka frågan om varför det beslutades att sända ett program om IB-affären exakt en vecka före valet: föll det sig så eller fanns det särskilda skäl till valet av tidpunkt för sändningen?

IB-affären har blivit ett ämnesområde som i högre grad kommit att förknippas med socialdemokraterna. Granskningen av mediematerialet visar dock att misstron mot myndigheters och politikernas uppriktighet och vilja att utreda frågan kring personalkontroll och åsiktsregistrering är generell även om kritiken mer frekvent riktas mot socialdemokrater och

moderater. Kritiken kommer således från olika politiska håll och riktar sig såväl mot vänster- som högerorienterade politiker vilket får exemplifieras genom följande insändarartikel (Dagens Nyheter, 1998-08-24):

“Lova väljarna att granska IB och åsiktsregistreringen

“... IB och åsiktsregistreringen måste granskas på sådant sätt att inga politiska influenser ska hindra resultatet. Våra nödvändiga kontakter med våra västliga allierade behöver inte komma till skada om det sunnda förnuftet får genomslag i denna kommission. Om socialdemokraterna och moderaterna inte har något sjukt att dölja, hjälper de till att öka förtroendet för det politiska systemet om de snarast (före den 20 september) ger oss väljare ett positivt besked i denna fråga.”

Sanning eller konsekvens (20%)

Debatten och skrivelser i medierna kring personalkontroll och den svenska säkerhets- och underrättelsetjänstens verksamhet upphörde inte utan intensifierades under slutet av 1998. Mediepolemiken bidrog förmodligen till att regeringen i januari 1999 beslöt att tillsätta en sanningskommission, sedermera benämnd granskningskommission.

Kraven på en sanningskommission kom från många olika håll i samhället. Såväl partiledare och andra politiker som författare, forskare, journalister och medborgare slöt efterhand upp kring kravet på en granskningskommission. Det i mediematerialet vanligaste förekommande argumentet bakom kraven på att tillsätta en kommission är att resultaten från de tre av regeringen tillsatta utredningarna inte har kunnat betraktas som tillfredsställande av kritikerna i en del avseenden. Vissa kritiker har hävdade att utredningarna inte är tillförlitliga medan andra har ansett att det krävs en bredare, mer heltäckande och gränsöverskridande utredning som behand-

lar samtliga berörda myndigheters och organisationers förehavanden. I Expressens ledarartikel (1998-09-10) anför, med anledning av de tre utredningarnas tillförlitlighet, följande:

“... Sten Andersson och Anders Björck har en sak gemensamt: ju mer de öppnar munnen om IB-affären, desto tyngre blir kravet på en sanningskommission... Strategin har varit att bromsa och fördröja i det längsta samt att dela upp granskningen av mörka delar av vår historia på olika instanser: registernämnden, ett forskningsprojekt och försvarets underrättelsenämnd. Ordförande i denna nämnd är Anders Björck, moderat före detta försvarsminister. Det säger sig självt att denna underrättelsenämnd och dess ordförande är olämpliga granskare. Politiker som ska utreda andra politikere förehavanden kan ha kollegiala eller partipolitiska intressen att ta hänsyn till. Riksdagens konstitutionsutskott är således en synnerligen lam församling: socialdemokraterna har ytterligt svårt att kritisera partikamraterna i regeringen.

Försvarets underrättelsenämnd är en del av de osynliga maktstrukturer en sanningskommission måste granska. Och Anders Björck är en bock i örtagård när han nu försöker ge sken av att söka sanningen. Faktum kvarstår: varken moderater eller socialdemokrater – denna tystnadens oheliga allians – har kunnat presentera några vederhäftiga argument mot en kommission. Anders Björck gör reklam för sitt grävarjobb i en DN-artikel och lovar att en omfattande redogörelse för vad som har skett ska offentliggöras i december. Problemet med denna julklapp från politikerna i underrättelsenämnden är att ingen vet hur mycket material som kommer att delges allmänheten. Bakom de fagra offentlighetslöftena döljer sig politikernas vilja att kontrollera historieskrivningen. Bakom det moderata motståndet mot en sanningskommission tycks ligga något som kan

skada partiet... Sanningen om vår nära – och från riksdagens talarstol så förljugna – historia är alldeles för viktig för att hanteras av aktiva politiker”.

Kraven och förväntningarna på vad en kommission skulle åstadkomma och vari dess uppgift skulle ligga, råder det däremot ingen som helst samstämmighet kring. Sanningskommissionen uppfattades (märk väl, före beslutet om att tillsätta denna) som allena saliggörande för en mängd olika intressen och personer. I följande artikel, publicerad i Nerikes Allehanda 1998-08-26, föreslår Magnus Jacobsson, förbundsordförande i Kristdemokratiska ungdomsförbundet, att granskningen bör innefatta socialdemokratins historia:

“... Det var under socialdemokraternas ledning som rösträtt, fackföreningar samt skol-, hälso- och pensionsreformer genomfördes. Att de flesta av dessa reformer redan var initierade av den liberala rörelsen under mitten och slutet av 1800-talet är inget som man vill kännas vid – då det inte passar in i den socialdemokratiska historieskrivningen. På samma sätt är det med kampen för demokrati och mot kommunism. Samma parti som i Sverige talade sig varmt för mänskliga rättigheter bedrev åsiktsregistrering av politiska motståndare, samtidigt som man stöttade än den ena och än den andra vänsterdiktaturen. Samma parti som fördömde USA:s olika internationella konflikter teg när vänsterdiktaturer ockuperade Tibet, Baltikum eller Afghanistan. Den svenska socialdemokratins dubbelansikte visar att partiet långt från alltid har stått upp för värden som rättvisa och solidaritet. Man har snarare drivits av en iver att få regera och ha makt. . . På samma sätt är det med den inhemska förföljelsen av kommunister. Även detta kan förstås under kriget. Men att det skedde så sent som på 70-talet är svårt att motivera utifrån ett nationellt säkerhetsintresse, utan det måste hänföras till en intern kamp

inom den politiska vänstern, om makten i facket och LO....

Frågan är om det var moraliskt riktigt, och om det var rimligt att landets största parti samarbetade med säkerhetspolisen för egen politisk vinnings skull. Kristdemokraternas krav på en sanningskommission som, liksom i Norge, ser efter vad som faktiskt har hänt, måste ses i ljuset av alla de ljusskygga händelser där socialdemokratin tagit för sig – allt i “socialismens” och “solidaritetsens” namn. Frågan är dock om ändamålet verkligen helgar medlen. Varför granskas inte socialdemokratins historia?”.

Ett annat exempel på önskemål gällande kommissionens arbete rör integrationspolitiken, vilket anförs i slutet av följande artikel (Dagens Nyheter 1998-11-27):

“... Vi vill att sanningskommissionen utreder också frågan om huruvida registrering av personer med invandrarbakgrund som varit kritiska till integrationspolitiken har förekommit. Vi vill också veta om den påstådda misskrediteringskampanjen har ett samband med detta...”.

Enligt journalisten och författaren Jan Guillou (Aftonbladet 1998-12-14) så ligger den största vinsten med en kommission i ett framtida perspektiv. Moderaters och socialdemokraters samstämmighet gällande hotbilden och historieskrivningen under det Kalla kriget är, enligt Guillou, förfalskad. För det första menar Guillou att Säpo sedan 1930-talet har registrerat kommunister i omfattande utsträckning, vilket alltså inte motiverar tillkomsten av IB, för det andra menar Guillou att det inte var riket utan Partiet som var hotat under 1960-talet, och för det tredje har Säpos verksamhet under senare år kommit att inrikta sig mot invandrare vilket då ger anledning att i grunden undersöka och utreda verksamhetens mekanismer:

“... Ty mot slutet av 60-talet hade ju de gamla Moskvakommunisterna dött ut den naturliga vägen och fi måste en säkerhetspolis ha. Och 1973, när IB slogs sönder av avslöjandet, övertog Säpo ensam det ansvaret utan att inse att FNL-arna skulle ta slut även de inom några år. När det inte längre fanns långhåriga vänsterstudenter och högervinden blåste in över landet övergick Säpo till att börja jaga invandrare, vilket idag är deras huvudsakliga fi.

Ett tungt vägande skäl för att vi trots Anders Björcks i sak (inte i hans presentation!) matnyttiga utredning – där han i stort sett upphöjde Folket i Bild/ Kulturfronts reportagesamling från 1973–1974 till gällande statlig sanning – ändå bör ha en sanningskommission av norsk modell är enkelt. Först med en sådan kommission kan vi lägga den här biten av svensk historia bakom oss. Först då kan vi koncentrera oss på Säpos invandrarjakt idag. Ty den är ett hot mot oss alla”.

En del aktörer har emellertid försökt påtala svårigheterna med att få en fullständig bild av hur det har förhållit sig med de svenska underrättelse- och säkerhetstjänsternas inrikes kontrollerande verksamhet. I samband med offentliggörandet av Försvarets underrättelsenämnds rapport redogjorde nämnden vid en presskonferens (SVT2 1998-12-02) för de problem som per automatik inträder då man försöker utreda händelser som ägt rum flera decennier bakåt i tiden: En hel del arkivmaterial är försvunna bland annat genom ordinarie rutinförfarande, många av de personer som är intressanta att intervjua är avlidna eller åldriga och preskriptionstiden har löpt ut för de eventuella brott som har begåtts. Enligt Försvarets underrättelsenämnd (SVT2 1998-12-02) kan inte heller en sanningskommission råda över eller kringgå dessa fakta. En sanningskommission kommer, enligt Anders Björck, inte heller att kunna förändra

helhetsbilden (SVT1 Aktuellt 1998-10-25).

Kravet på en sanningskommission har emellertid kommit att få en i det närmaste symbolisk betydelse; kommissionens vara eller icke-vara kan, genom den bild som ges i mediematerialet, sägas symbolisera ett absolut och oåterkalleligt avgörande om medborgarstyrelsens och demokratins existens. Valet föreföll stå mellan två alternativ: Kommission eller Konspiration – Sanning eller Konsekvens?

Framtidstro eller uppgivenhet (12%)

Mediematerialet har visat, vilket nämnts i ovanstående avsnitt, att förväntningarna på granskningskommissionen inte har varit samstämmiga. Det är kanske delvis därför som debatten i slutet av 1999 visar att misstron fortsätter. Efter det att regeringen beslutat att tillsätta en granskningskommission och efter att det beslutats om vilka ledamöter som skulle ingå i denna, har ny kritik, om bland annat ledamöternas kompetens, framförts. Redan före att det beslutats om vilka ledamöter som skulle komma att ingå i granskningskommissionen, fanns en erinran om att även tillsättandet av ledamöterna skulle komma att kritiseras, vilket framgår i Aftonbladets ledarartikel (1999-01-21):

“Sanningen kräver bra granskare

... När pågående utredningar sorterats in, och visat sig otillräckliga, så framstår regeringens gårdagsbeslut om att tillsätta en gransknings- eller sanningskommission som politiskt logiskt. Bara en och annan moderat är missnöjd, också det logiskt. Svårigheten blir att finna ledamöter och framförallt en ordförande som har hög trovärdighet och integritet och inte är politiskt belastad. Finns sådana personer?”.

Dagens Nyheters ledarsida visar (1999-01-21) att misstron fortsätter trots det dagsfärska re-

Den valda konstruktionen, som riksdagen har godkänt, ligger farligt nära grundlagens förbud mot att inrätta domstol för redan begångnen gärning och är från rättssäkerhetssynpunkt ytterst tvivelaktig. Skapelsen är inte lyckad och riksdagen borde ha krävt en bättre lösning. Men enligt regeringen är det ingen fara, kommissionen är en engångsföreteelse och lyder under regeringen. Jaha, men kommissionen skall ju granska bl a tidigare s-regeringars kopplingar till IB och Säpo? Hur går det då med förtroendet och respekten för kommissionen? ...

Mycket talar för att Persson får bära med sig folks misstro och tvivel om Säpo och IB även i nästa valrörelse“.

Misstron mot myndigheters vilja och förmåga att utreda frågorna kring personalkontroll och åsiktsregistrering förefaller, mot vad som tidigare sagts, vara stark och utbredd, vilket ger upphov till en viss tvekan kring dess utsikter att, åtminstone utifrån journalisters och debattörers måttstock mätt, lyckas.

AVSLUTANDE DISKUSSION

Denna studie behandlar debatten under 1998 och 1999 i ett urval av svenska nyhetsmedier om den svenska säkerhets- och underrättelse-tjänstens personalkontroller och åsiktsregistrering. Studien har utifrån mediematerialet belyst de ämnesområden som debatterats samt de argument som använts kring personalkontroller och åsiktsregistrering. Mediematerialet består dels av 317 pressartiklar publicerade under 1998 och 1999 i svensk dagspress, dels av en handfull teve-program vilka använts som ett komplement till pressmaterialet. Mediematerialet har analyserats kvantitativt samt kvalitativt utifrån de ämnesområden och de argument som debattörer och skribenter ger uttryck för. Tonvikten har legat vid den kvalitativa analysen och resultaten har redovisats i form av olika teman.

De ämnesområden som i störst utsträckning återfinns i mediedebatten är:

- graden av öppen och tillgänglig information,
- inställningen till åsiktsregistrering i förhållande till demokratin,
- graden av tilltro till myndigheter och politiska institutioner,
- samspelet mellan de medborgare, myndigheter och medier som kommer till tals,
- situationen för de personer som registreras,
- behovet av en "sanningskommission" (granskningskommission),
- svenska medborgares framtidstro, dvs graden av tilltro i ett framtida perspektiv.

Studien visar att debatten kring den svenska säkerhets- och underrättelsetjänstens inrikes

kontrollerande verksamhet inte avgränsar sig till den situation som rådde under det Kalla krigets dagar. Mediematerialet indikerar att problematiken är djupare än så och att den speglar en i vårt demokratiska samhälle icke önskvärd relation mellan myndigheter, medier och den grupp medborgare som engagerar sig i frågan. Det är sålunda inte enbart en historisk utan en i högsta grad aktuell fråga som ligger till grund för den debatt som förs idag.

Valet av rubriker i den kvalitativa delen av den här studien utgår från den sinnesstämning och de budskap som kan spåras i mediematerialet under 1998 och 1999. Misstro, missnöje, uppgivenhet och förtvivlan är för en stor del av skribenterna gemensamma nämnare vilka på olika sätt kombineras med skilda ställningstaganden och argument kring det svenska kontrollsystemet. Granskningen av mediematerialet visar att samspelet mellan den grupp av medborgare, de myndigheter och medier som engagerar sig i denna fråga, milt sagt, inte är i balans. De i medierna representerade medborgarna och medierna själva, befinner sig i den ena tungt vägande vågskålen och myndighetsföreträdarna i den andra.

De medborgare som kommer till tals i medierna och medierna själva intar ett offensivt och kritiskt förhållningssätt till de argument som framhålls av framförallt aktiva politiker.

Argumentationen, och bevisföringen kring denna, är i mediematerialet generellt sett utförligare och mer differentierad bland medborgare och medier än bland de skribenter som representerar myndighetsperspektivet.

Myndighetsföreträdare och politiker hävdar att rikets säkerhet inte medgav och heller inte idag medger den grad av öppenhet som förespråkas av medborgare och medier. Det finns också personer som kan skadas av ett offentliggörande av arkivmaterial. Myndighetsföreträdare och politiker menar att den aktuella debatten i större utsträckning måste ta hänsyn till de hotbilder som varit aktuella tidigare och att efterhandsanalyser måste ta detta i beaktande. Av mediematerialet framgår att det dessutom anses vara tvivelaktigt om en utredning av händelser som ägt rum för flera decennier sedan någonsin kan utredas på ett tillförlitligt sätt, dvs. om en "objektiv sanning" verkligen kan blottläggas i dagens ljus.

Medborgare och medier å sin sida betonar vikten av att försvara åsiktsfriheten, och konsekvenserna av en från myndighetshåll sluten hållning till bland annat det arkivmaterial som diskuterats uppges vara många, negativa, långvariga och förödande för den svenska demokratin. Begränsad tillgång till arkivmaterial, politiker som enligt flera skribenter påstås ha ljugit och människor som på olika sätt uppger att de har fått sina liv förstörda, är argument som enligt majoriteten av skribenterna måste bemötas och hanteras av ansvariga politiker på ett seriöst och trovärdigt sätt. Enligt dessa kritiker framstår inte myndigheternas och politikernas vilja att i grunden förändra denna situation som tillräcklig eller trovärdig. Framtiden sägs bero på de ställningstaganden som görs idag eftersom historien inte kan frigöra sig från, utan går hand i hand med nuet.

Kontentan av de övergripande resonemang som förts i denna mediedebatt kan sammanfattas på följande sätt. Mediepolemiken kan i ett övergripande perspektiv beskrivas som en paradox. Å ena sidan hävdar medborgare och medier i ett nutida perspek-

tiv att argumenten om behovet av sekretessbelagda handlingar inte kan utsättas för prövning så länge de inte offentliggörs och granskas av medborgare, medier och av andra som så önskar. Å andra sidan kan detta, enligt myndighetsföreträdare och politiker, inte låta sig göras då det äventyrade och kan äventyra rikets säkerhet och därmed den svenska demokratin både i dåtid och i nutid

De i mediematerialet representerade medborgarna samt medierna visar missnöje och misstro i denna fråga som kan spåras i mediematerialet även efter det att granskningskommissionen tillsätts i januari 1999. Misstron verkar sålunda vara svår att komma tillrätta med och förtroendet för myndigheter och politiker i denna fråga skulle därmed kunna sägas vara påverkat i negativ riktning till följd av de positioner som politiker/myndigheter har intagit. Dessa positioner är förståeliga men hindrar inte att medier och medborgare idag lever i en annan värderingsvärld.

Mediematerialet pekar på att det finns en ideologisk spridning idag och många olika mentala bilder av hur det förhöll sig och förhåller sig med personalkontroll och åsiktsregistrering.

Mediematerialet karakteriseras av ett affektivt förhållningssätt till frågan vilket märks i flertalet nyhetsartiklar genom journalisters sätt att presentera händelser men också i övriga skribenters inlägg i debatten. Frågan kring personalkontroll och åsiktsregistrering kan dessutom sägas ha nått tröskelvärdet. Frågan är om inte det negativa tonläget i den återkommande rapporteringen och mediedebatten bidragit till att i viss mån stärka eller cementera misstron mot myndigheter och politiker gällande problematiken kring personalkontroll och åsiktsregistrering.

Det sagda skall ses mot bakgrund av att tidsandan och hotbilden har förändrats. Man

skulle möjligen kunna misstänka att det också skett en slags allmän ideologiförskjutning, där argument om rikets säkerhet inte anses vara relevanta i samma utsträckning som tidigare. Frågan är om problematiken, med tanke på vad som sagts ovan, av de flesta skribenter kan sägas ha hanterats utifrån ett nutida perspektiv?

Begrepp som exempelvis "åsiktsregistrering" och "kontroll" anses förmodligen vara negativt värdeaddade för de flesta individer idag. Myndighetsföreträdare, journalister och övriga skribenters val av ord har troligtvis viss betydelse både för *mottagarnas tolkning* av mediebudskapet och *mottagarnas förhållning* för de samhällsliga institutionerna. En intressant fråga är om det möjligen inte skett en slags allmän värdeförskjutning kring dessa begrepp till följd av de förändrade hotbilderna och en allmän ideologiförskjutning, vilket i så fall skulle indikera att begreppsapparaten inom detta ämnesområde i viss mån har ändrats eller differentierats över tid? Företeelsen att ersätta gamla ord med nya, är inte ovanlig, speciellt gällande begrepp som etablerat en allmän negativ bild. Ordet "städerska"/"städare" ersattes exempelvis under 1980-talet av ordet "lokalvårdare" och inom reklambranschen arbetar man ständigt med människors "mentala värdestrukturer". Målet är i *dessa fall att etablera en bild av produkten som får oss, i egenskap av konsumenter, att associera till positiva värden.*

När det gäller begreppen "åsiktsregistrering" och "kontroll" respektive "register-nämnd" kan man som forskare inte värja sig mot intrycket, att begreppsapparaten på det här aktuella området spelar en viktig roll, för att skapa negativa respektive positiva associationer. Debattörerna använder den begreppsapparat som bäst gagnar den egna ståndpunkten. Begreppen måste sålunda be-

aktas mot bakgrund av den tidsanda som tidigare har rått och som råder idag.

Medborgarnas förtroende för de samhällsliga institutionerna och de politiska företrädarna är avgörande för demokratins kondition. Det medborgerliga förtroendet är beroende av att kommunikationen och informationen mellan medborgare, myndigheter och medier (den sk *triangelansatsen*) fungerar väl (Nordlund, 1993; Nordlund, 1996).

I denna studie figurerar både medborgare, myndigheter och medier. Men de medborgare som deltar i debatten kring personalkontroll och åsiktsregistrering kan förmodligen inte, vilket också diskuteras i avsnittet *Mediematerialets demografi*, sägas representera hela svenska folket, vilket gör att triangelansatsen inte blir applicerbar i sammanhanget. "Gemene man" har inte möjlighet och tid att intressera sig för och engagera sig i alla samhällsproblem, utan tvingas göra en prioritering och en bedömning av vilka frågor de skall överlåta åt expertis och politiska bedömningar (Nordlund, 1996). Enligt Nord (1999) visar medborgarna (utifrån de medborgarundersökningar som genomförts, ibid 1999) inget intresse för politik och upplever det också vara svårt att kunna utöva ett verkligt inflytande i den politiska beslutsprocessen. Den medborgerliga misstron kan, enligt Nord (ibid), bl a bero på det politiska systemets oförmåga att möta medborgarnas krav på grund av i första hand sämre samhällsekonomiska förutsättningar. Demokratirådet menar (Pettersson et al, 1998) att det finns en liten överensstämmelse mellan medborgarnas önskemål och den politiska dagordningen gällande vilka samhällsproblem som ska lösas och vilka prioriteringar som ska göras, vilket skulle kunna vara en av orsakerna till det bristande medborgerliga engagemanget att delta i den ordinarie politiska beslutsprocessen.

”Gemene mans” bristande engagemang i den politiska beslutsprocessen bör också ses i relation till andra medborgerliga eller mänskliga behov. Behovet av att söka information och engagera sig i politiska frågor ligger högst i människors ”behovspyramid” (Maslow samt Weir, cit. Severin & Tankard, 1997). Först måste mer basala behov tillgodoses för att behovet av information på högre nivå och politiskt engagemang ska bli intressant. Grundläggande behov såsom behovet av att äta, dricka, och vidare, att skaffa sig trygghet i sin tillvaro på olika sätt genom exempelvis ett arbete, ett hem och en tryggad tillvaro för sin familj, måste alltså först vara avklarade.

Det finns sålunda flera möjliga orsaker till att alla medborgare inte engagerar sig i den synliga mediedebatten i frågor som problematiken kring personalkontroll och åsiktsregistrering.

Frågan är vilken effekt mediebilderna har i ett vidare perspektiv? Även om ”medborgarna” i denna fråga begränsar sig till en liten ”informationselit”, så kan man rimligen anta att andelen mottagare av informationen och budskapen (tidningsläsarna, radiolyssnarna och tevetittarna) är större än det antal medborgare som själva deltar i mediepolemiken. En del av samhällsdebatten är dessutom förmodligen osynlig och kan till exempel äga rum i fikarummen på arbetsplatserna eller på fritiden i sällskap med familj och vänner. Mediedebatten i press, radio och teve kan i så fall ha effekt genom sin *synlighet* för ”gemene man” och då exempelvis stärka en eventuellt negativ attityd till en viss fråga. Denna mediestudie kan, mot bakgrund av vad som hittills sagts, därför inte säga något om medborgarnas, dvs gemene mans, intresse för, inställning till, och förtroende för myndigheter och politiker i frågan kring personalkontroll och åsiktsregistrering.

Den misstro mot myndigheter och politiker som visat sig framgå i denna studie är inte exceptionell. Liknande resultat har framkommit i bl a en del medborgarundersökningar (Nord, 1999 och Holmberg & Weibull, 1998, 2000). Det finns en utbredd misstro idag mot politik och politiker. Påverkas då mottagarnas förtroende för den demokratiska ordningen av den negativa mediebilderna de erfar i frågan kring personalkontroll och åsiktsregistrering? Resultaten från de medborgarundersökningar som genomförts med anledning av de politiska ”affärerna” i Gävle och Motala (Nord, 1999) visar att det medborgerliga förtroendet *inte* minskade på allmän och nationell nivå bland Gävle- och Motalabor. Kommuninnevärnarnas misstro och missnöje var riktat mot dem som det anbelangade. Enligt Nord kan därför betydelsen av politiska skandaler, utifrån den genomförda undersökningen, endast till viss del förklara den generella politikermisstron.

Medborgares misstro eller förtroende kan diskuteras genom att man (se Nordlund 1996) skiljer mellan *attitydmässiga förhållningssätt* och *personliga bedömningar* till en viss fråga. Nords undersökning (1999) t ex visar att Gävle- och Motalabornas generella förtroende för politik och politiker var konstant lågt över tid. Man skulle därmed kunna misstänka att det rör sig om ett attitydmässigt problem. Vidare skulle man kunna misstänka att misstron kring hanteringen av personalkontroll och åsiktsregistrering *också* skulle kunna bottna i ett negativt attitydmässigt förhållningssätt till frågan. Misstron och missnöjet är i så fall konstant och de medborgare, journalister och skribenter som uttalar sig här, om man fullföljer resonemanget, en generell, negativ attityd mot myndigheter och politiker i denna fråga. Kritikerna menar att politikerna ljugit och myndigheternas och politikernas försök till att förändra situationen uppfattas

inte som trovärdiga. Missnöjet fortsätter även efter det att en granskningskommission tillsatts, vilket stärker misstanken om att problemet, åtminstone till viss del, skulle kunna vara av attitydmässig karaktär.

Det som motsäger ett sådant resonemang är att den grupp medborgare som uttalar sig i debatten har kunskaper och ofta egna erfarenheter i frågan, vilket gör att misstron kan förmodas grundas på den egna personliga bedömningen. Misstron är också *riktad* mot en särskild person, parti eller organisation i de flesta fall. *Förtroendebegreppet* kan inrymma många dimensioner (se t ex Österman, 1999). Det *faktiska förtroendet* eller den *faktiska tilltron* till samhället och den demokratiska ordningen grundar sig, enligt Nordlund (1996), på den personliga bedömningen, de därav föranledda beredskapsåtgärderna samt den praktiska hanteringen av uppkomna problem eller kriser. Om man utgår från att dessa kriterier utgör måttet på den faktiska tilltron, skulle man kunna anta att den faktiska tilltron till den demokratiska ordningen *saknas* bland flertalet av de medborgare som

engagerar sig i debatten kring personalkontroll och åsiktsregistrering. Av mediematerialet framgår att dessa kritiker gjort en personlig bedömning mot bakgrund av egna erfarenheter och att de är missnöjda med myndigheters och politikernas åtgärder och hantering av problematiken kring personalkontroll och åsiktsregistrering. Möjligen skulle skribenternas misstro mot myndigheter och politiker kunna grundas på en kombination av en *negativ attityd mot* och en *personlig bedömning av myndigheters och politikernas ageranden* i frågan.

Problematiken kring personalkontroll och åsiktsregistrering har fått en i det närmaste symbolisk betydelse för de medborgare som engagerat sig i denna mediedebatt.

Orsaker till misstro i frågor som har ett symbolvärde för medborgarnas förtroende för den demokratiska ordningen bör studeras vidare. Sådana studier kan möjligen och förhoppningsvis tjäna som utgångspunkter för fortsatt åtgärdsrelevant forskning, vars yttersta syfte bör vara att stärka den förståelseorienterade demokratiska dialogen.

SUMMARY

Truth or consequence?

Arguments and perspectives in the 1998 and 1999 media debate on personnel surveillance by the Swedish intelligence and security service

By
Marja Åkerström¹

This study has dealt with the 1998 and 1999 debate on personnel surveillance and registration of political opinions by the Swedish security and intelligence service as presented in a sample of Swedish news media. Based on the media material, the study has elucidated the topics debated and the arguments used surrounding personnel surveillance and registration of political opinions. The media material consists of 317 press articles, published in the Swedish daily press during 1998 and 1999, as well as a handful of television programmes used to complement the press material. The media material has been analysed quantitatively and qualitatively in terms of the subject fields and arguments focussed on by debaters and writers. The emphasis has been on qualitative analysis, and results have been accounted for within different themes.

The debate has been examined and presented in terms of the relevant historical and political circumstances. This has motivated a breakdown of the historical picture in terms of different events related to domestic as well as foreign policy, threat scenarios and regulations concerning personnel surveillance during three different time periods.

Owing to available information on undue registration of Swedish citizens' political opinions, the Swedish government has commissioned the Records Board, the Council for Research in the Humanities and Social Sciences, the Swedish Intelligence Commission and the Committee of Investigation to investigate different aspects of Swedish security and intelligence activities. This was done during 1998 and 1999.

The subject areas most frequently found in the media debate are the following:

- the amount of open and accessible information,
- attitudes towards registration of political opinions in relation to democracy,
- the degree of confidence in authorities and political institutions,
- the interplay between the views of citizens, authorities and media,
- the situation for registered persons,
- the need for a "truth commission",
- Swedish citizens' belief in the future, i.e., degree of confidence in perspectives for the future.

The media material shows that debaters and

¹ Marja Åkerström, MA in and teacher of Media and Communication Studies, Lund University, Sweden.

writers have allied themselves with two different groupings. One grouping consists of citizens, journalists, scientists and writers who express opinions defending the "civil" perspective, thus arguing for greater openness and easier access to information than has been granted by authorities and elected politicians to date. This group of debaters and writers does not show much sympathy with arguments advanced by authorities and politicians.

In the other grouping, politicians and government representatives defend observance of secrecy legislation as, in this case, secrecy is thought to guarantee national security and thus Swedish democracy.

In an overall perspective, the media controversy can be described as a paradox. On the one hand, citizens and media claim that, from a present-day perspective, arguments relating to the need for classified documents cannot be put to test as long as these documents are not made public and examined by citizens, media and others. And, according to government representatives and politicians, the latter cannot be done as it has jeopardised Swedish democracy in the past and can still do so in the present.

The disapproval and distrust expressed by citizens and media represented in the present media material can be observed even after the Truth Commission was appointed in January 1999. Such distrust, thus, seems difficult to deal with. And as a result of the positions politicians and authorities have taken, confidence in them seems to have been negatively affected. These positions are understandable, but this does not prevent present-day media and citizens from living in a world of different values.

The above should be considered in view of recent changes in the spirit of the times and in the threat scenario. It could be suspected

that there has also been a general shift in ideology, such that arguments concerning national security are no longer considered as relevant as they were previously.

The researcher cannot avoid the impression that the conceptual apparatus in this field, with terms such "registration of political opinions", "surveillance" and "the Records Board", plays an important role in the formation of negative vs. positive associations. Debaters use the conceptual set-up that is most favourable to their own point of view. Thus, it is necessary to consider concepts in relation to the spirit of past and present times.

There is, however, the question of the effect that media images can be assumed to have in a wider perspective. Even if "citizens" in this context are a small "information élite", it is reasonable to assume that, by virtue of its visibility to the man in the street, the media debate in press, radio and television can contribute to forming or reinforcing negative attitudes with respect to civil confidence and democracy.

Even after a review commission was appointed in Sweden, citizens represented in the media material continued to doubt and disapprove of authorities' and politicians' ability to handle issues of personnel surveillance and registration of political opinions. Apparently, then, such distrust and disapproval could be described as a negative attitude towards authorities' and politicians' handling of such issues. It should be noted, however, that participants in the media debate have knowledge and, frequently, personal experiences of the subject matter. Thus, it is likely that their distrust is based on personal assessments. In addition, distrust is largely directed towards a specific person, political party or organisation.

Through the writers engaged in the debate, problems of personnel surveillance and regi-

stration of political opinions have acquired a kind of symbolic value in relation to democracy. Reasons for distrust in matters having symbolic value for citizens' confidence in the democratic system should be further studied.

Such studies can hopefully serve as points of departure for research looking at possible relevant measures, the ultimate purpose of which should be the strengthening of a democratic dialogue based on understanding.

LITTERATUR OCH REFERENSER

- Asp, K (1990): *Medialisering, medielogik, mediekra-ti*. NORDICOM-Information Nr 4: 1990.
- Asp, K (1991): *Partiskheten i Sveriges radios och TV4:s nyhetsprogram under 1991 års valrörelse*. Arbetsrapport nr 16. Göteborg: Institutionen för Journalistik och Masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Asp, K, Johansson, B, Larsson, L (1997): *Nära nyheter – Studier om kommunaljournalistik*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Falkheimer, J & Mithander, C (1999): *Bilder av nynazism i några svenska tidningar*. Meddelande 149. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Fenster, M (1999): *Conspiracy Theories*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- FUN (1998): *Redovisning av vissa uppgifter om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten, 1998-11-26*.
- Gherseti, M & Hvitfelt, H (2000): *Slutet på sagan – Prinsessan Dianas död i press, radio och tv*. Rapport 178. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar (under publicering).
- Hadenius, S & Weibull, L (1999): *Massmedier – Press, Radio & TV i förvandling*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Hebert, N & Jacobsson, K (1999): *Olydiga medborgare? Om flyktinggömmare och djurrättsaktivister*. Demokratiutredningens skrift nr 27. Statens offentliga utredningar. SOU 1999:101. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Holmberg, S & Weibull, L. red. (1999): *Ljusnande framtid*. SOM-undersökningen 1998. SOM-rapport nr 22. Kungälv: Livréna Grafiska AB.
- Holmberg, S & Weibull, L. red. (2000): *Det nya samhället*. SOM-undersökningen 1999. SOM-rapport nr 24. Kungälv: Livréna Grafiska AB.
- Hjort, M (1998): *Folk och försvar och kampen mot den femte kolonnen. En studie i framväxten av Övervaknings-Sverige under 1950-talet*. Arbetsrapport nr 6 inom Forskningsprogrammet *Sverige under kalla kriget*. Kungälv: Grafikerna i Kungälv AB.
- Ilshammar, L & Larsmo, O (1997): *Netwars – kampen om nätet*. Smedjebacken: Smegraf.
- Lull, J (1995): *Media, Communication, Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Nohrstedt, S-A & Nordlund, R. red. (1993): *Medier i kris – en forskningsöversikt över mediernas roll vid kriser*. Rapport 163:4. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Nohrstedt, S-A. red. (1994): *Rapport 1. En nyhetsdag. Svenska nyhetsredaktioners organisation, reportrar och uppdrag. Journalistikens normer 1*. Kungälv: Grafikerna i Kungälv.
- Nohrstedt, S-A & Ekström, M (1994): *Rapport 2. Ideal och verklighet. Nyhetsjournalistikens etik i praktiken*. Kungälv: Grafikerna i Kungälv.
- Nord, L (1999): *När demokratin får börja om. Lokal politik och opinion efter de politiska affärerna i Gävle och Motala*. Meddelande 150. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Nordlund, R (1994): *Ett triangeldrama – myndigheter, medborgare och medier i kris*. Meddelande 136:a. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Nordlund, R (1996): *Hot och risk i tid och rum*. I: *Försvarsvilja 2000*. Meddelande 139.

- Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Naeslund, J (1980): *Boken om pedagogerna. Gamla och nya idéer i aktuell utbildningsdebatt*. Vällingby: Liber Utbildnings Förlaget.
- Petersson, O (1996): *Politikens möjligheter. Har folkstyrelsen någon framtid?* Stockholm: Nohrstedts Tryckeri AB.
- Petersson, O; Hermansson, J; Micheletti, M; Teorell, J; Westholm, A (1998): *Demokratirådets rapport 1998 – Demokrati och medborgarskap*. Stockholm: SNS Förlag.
- Registernämnden (1998): *Personalkontroll den 1 oktober 1969–den 30 juni 1996. Rapport till regeringen av Registernämnden beslutad den 16 december 1998*.
- Rothstein, B; Esaiasson, P; Hermansson, J; Micheletti, M; Petersson, O: (1995): *Demokratirådets rapport 1995 – Demokrati som dialog*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rydenfelt, S (1954): *Kommunismen i Sverige – En samhällsvetenskaplig studie*. Lund: Gleerups Severin, W. J & Tankard, J. W (1997): *Communication Theories – Origins, Methods, and Uses in the Mass Media*. USA: Longman Publishers.
- Stütz, G (1999): *Opinion 99. Svenskarnas syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret hösten 1999*. Meddelande 152. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Svingby, G (1979): *Från läroplanspoesi till klassrumsvirklighet*. Malmö: Liber Läromedel Malmö.
- Tellström, R & Hanses Fagell, Y (1998): *Ko-handel och försvarsvilja – Argument och symboler i pressdebatten om Försvarsbeslutet 1996*. Meddelande 143. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Thompson, J.B (1995): *The Media and Modernity – A Social Theory of the Media*. Cambridge: Polity Press.
- Tolson, A (1996): *Mediations – Text and Discourse in Media Studies*. New York: St Martin's Press Inc.
- Ziehe, T (1992): *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet*. Stockholm/Skåne: Brutus Östlings Bokförlag symposion.
- Österman, T (1999): *Förtroende*. Meddelande 148. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

BILAGA

De sökord som använts, såväl med som utan trunkering, för sökning av press- och etermedia- material är:

personkontroll

personalkontroll

registrering

åsiktsregistrering

FUN

försvarets underrättelsenämnd

sanningskommission

IB

SÄPO

spion

Vid trunkering ser det ut på följande sätt:

Personkontr, personalkontr*, åsiktsreg*, underrättelse* osv.*

SPFs SENASTE RAPPORTER

- 170 **Stütz, Göran:** *Opinion 96. Svenskarnas syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret.* Stockholm 1996.
- 171 **Alström, Börje:** *Morden i Falun.* Stockholm 1997.
- 172 **Sjöberg, Lennart:** *Valet till EU-parlamentet 1995.* Stockholm 1997.
- 174 **Malëič, Marjan:** *Propaganda in War.* Stockholm 1997.
- 175-1 **Sandberg, Helena & Thelander, Åsa:** *Miljöhot och medborgaroro – En rapport om Hallandsås hösten 1997.* Stockholm 1998.
- 175-2 **Arvidson, Peter:** *Åsjäveln biter tillbaka – Lokalbefolkningens upplevelse av händelserna vid tunnelbygget genom Hallandsåsen.* Stockholm 1998.
- 175-3 **Palm, Lars:** *Hallandsåstunneln som tvistefråga, kris och förtroendeproblem.* Stockholm 1998.
- 175-4 **Dahlgren, Peter, Carlsson, Gunilla & Uhlén, Lars:** *Mediernas bevakning av händelserna vid Hallandsåsen hösten 1997.* Stockholm 1998.
- 176 **Nordström, Gert Z & Åstrand, Anders:** *Från löpsedel till webb – En studie av den iscensatta nyheten i papperstidningen.* Stockholm 1999.
- 177 **Leth, Göran & Thurén, Torsten:** *Källkritik för Internet.* Stockholm 2000.

SPFs SENASTE MEDDELANDEN

- 140 *Beredskapsorganisation – en utredning av Gunnar Nordbeck.* Stockholm 1996.
- 141 **Dahlgren, Peter & Höijer, Birgitta:** *Medier, oro och medborgarskap.* Stockholm 1997.
- 142 **Jarlbro, Gunilla, Sandberg, Helena & Palm, Lars:** *Ammoniakolyckan i Kärolinge.* Stockholm 1997.
- 143 **Hanses-Fagell, Yvonne & Tellström, Richard:** *Kohandel och försvarsvilja. Argument och symboler i pressdebatten om Försvarsbeslutet 1996.* Stockholm 1998.
- 144 **Stütz, Göran:** *Opinion 97. Svenskarnas syn på samhällets, säkerhetspolitiken och försvaret.* Stockholm 1998.
- 145 **Dahlström, Mia & Flodin, Bertil:** *Informationsberedskap för 2000-talets kriser.* Stockholm 1998.
- 146 **Nord, Lars:** *Gasolyckan i Borlänge.* Stockholm 1998.
- 147 **Stütz, Göran:** *Opinion 98. Svenskarnas syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret.* Stockholm 1998.
- 148 **Österman, Torsten:** *Förtroende.* Stockholm 1999.
- 149 **Falkheimer, Jesper & Mithander, Conny:** *Bilder av nynazism i några svenska tidningar.* Stockholm 1999.
- 150 **Nord, Lars:** *När demokratin får börja om. Lokal politik och opinion efter de politiska affärerna i Gävle och Motala.* Stockholm 1999.
- 151 **Hedman, Lowe:** *Snökaoset runt Gävle.* Stockholm 1999.
- 152 **Stütz, Göran:** *Opinion 99. Svenskarnas syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret.* Stockholm 1999.
- 153 **Nydén, Michael:** *Myndigheter, Internet och integritet.* Stockholm 2000.
- 154 *Nyhetsbilder – etik – påverkan – En antologi.* Stockholm 2000.

SANNING ELLER KONSEKVENS

I den här skriften redovisas hur debatten om den svenska säkerhets- och underrättelse-tjänstens personalkontroller och åsiktsregistrering under det "Kalla krigets" dagar, framstår i några svenska medier under 1998 och 1999.

Förs debatten kring dessa frågor, med tanke på ämnets karaktär, på det öppna och allsidiga sätt som den demokratiska dialogen förutsätter? Diskuteras frågan i dagsläget utifrån dagens värderingar eller utifrån de perspektiv som var det kalla krigets? Vad handlar debatten om? Med vilka argument förs den? Vilka kommer till tals och engagerar sig i debatten?

Detta är några av de frågor i denna studie som belyser hur medier förhåller sig till en enskild och viktig samhällsfråga.

Marja Åkerström, fil mag i medie- och kommunikationsvetenskap, lärare i medie- och kommunikationsvetenskap och verksam vid Lunds universitet.